

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Markéta Sagačová

Sociální koheze ženského florbalového týmu

Bakalářská práce

Praha 2014

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Martin Heřmanský, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala sama a uvedla jsem všechnu použitou literaturu a zdroje. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 3. 1. 2014

Za věnovaný čas a vstřícnost děkuji především vedoucímu své bakalářské práce, který mi poskytl odborné vedení, cenné rady a nápady. Dále pak děkuji všem, díky nimž byl tento výzkum možný.

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Teoretický vhled.....	7
2.1. Definice koheze.....	7
2.2. Funkce koheze.....	7
2.3. Formy koheze.....	8
2.4. Co kohezi ovlivňuje.....	9
2.5. Tým.....	12
3. Metodologie.....	13
3.1. Výzkumná strategie.....	13
3.2. Sběr dat.....	14
3.3. Výběr vzorku.....	15
3.4. Analýza a interpretace.....	16
3.5. Etika výzkumu.....	17
4. Reflexe výzkumu a vlastní výzkumné pozice.....	19
5. Aktéři.....	22
5.1. Podskupiny.....	22
5.1.1. <i>Etnicita</i>	23
5.1.2. <i>Herní pozice v týmu</i>	23
5.1.3. <i>Příslušnost k reprezentaci</i>	25
5.1.4. <i>Herní lajny</i>	27
5.1.5. <i>Rozdílné přístupy k tréninkům a zápasům</i>	28
5.1.6. <i>Rozdílná rychlost porozumění cvičením a různé názory na hru</i>	29
5.2. Vedení.....	31
6. Symbolické projevy.....	34
6.1. Pokřik.....	34
6.2. Rituály.....	34
6.3. Týmové oblečení a logo.....	36
7. „Nepřítel“.....	38
8. Staroslivost.....	40
9. Tělesnost.....	42
9.1. Plácnutí.....	42
9.2. Sdílené útrapy.....	43

10. Komunikace	45
10.1. Vlastní jazykové kódy.....	45
10.1.1. Přezdívky.....	45
10.1.2. Ustálené výrazy.....	45
10.2. Humor.....	46
10.3. Facebooková skupina.....	47
11. Výjimečné situace	49
12. Závěr	53
13. Použité prameny a literatura	55
13.1. Knihy.....	55
13.2. Internet.....	56

1. Úvod

Téma sociální koheze se objevuje v různých vědních disciplínách a v různých kontextech. Zkoumá se koheze sociálních skupin, pracovních i jiných týmů, národů a dalších. Snad všechny přístupy se shodují v tom, že kohezí skupiny mají větší pravděpodobnost, že budou v průběhu času prosperovat, než ty nekohezí (Forsyth, 2010, s. 117). Společnost si postupně začíná uvědomovat, že sociální koheze je jedním z pilířů efektivnosti (Bělohávek, 1996 podle Novotná, 2010) a čím dál tím více se tomu začíná přizpůsobovat. V současnosti je stále více kladen důraz na výkon a úspěšnost týmů (především sportovních a pracovních), díky čemuž dochází i k podrobnějšímu zabývání se kohezí. Objevují se i specifické strategie či praktiky, které mají přispívat ke zvýšení koheze v týmu – různá cvičení, hry, teambuildingy a další. Názory na konflikty ve skupině dříve tak jednotné nebyly a v počátcích zkoumání otázky, do jaké míry se zvýšená koheze projevuje ve výkonnosti týmu, převládal ten názor, že výkonné mohou být jen ty kohezí skupiny, které jsou zcela bez konfliktů. Později se ale ukázalo, že konflikt může mít stimulující efekt (Čechák, 1986, s. 163).

Jaké další faktory ovlivňují kohezi a jak? Které ji narušují a které naopak podporují? Některé odpovědi na tyto otázky se dají vztáhnout na všechny typy skupin (i národy atd.), některé se však zabývají konkrétními skupinami jako jsou pracovní týmy, sportovní týmy, zájmové skupiny apod. více do hloubky. Já se ve své bakalářské práci rozhodla zkoumat, jak se utváří a reprodukuje sociální koheze v rámci vybraného ženského florbalového týmu.

Tato práce si tedy klade za cíl zodpovědět kromě hlavní výzkumné otázky (Jak se utváří a reprodukuje sociální koheze v rámci zkoumaného týmu?) i doplňující otázky: Jaké faktory utváření sociální koheze podporují? Jaké faktory utváření sociální koheze naopak narušují? Jak utváření a reprodukci sociální koheze ovlivňují nositelé specifických statusů (trenérky, kapitánka apod.)?

Práce se skládá ze tří hlavních částí: teoretického vhledu do současné problematiky sociální koheze; metodologie, použité pro výzkum i následnou analýzu dat; a empirické části, v níž se snažím získaná data za pomoci teorie interpretovat.

2. Teoretický vhled

2.1. Definice koheze

Téma sociální koheze bylo vždy důležité pro studium společnosti, takže bylo již od počátku obsaženo v sociologickém zkoumání. Kohezi se ale zabývalo i mnoho jiných přístupů, kvůli čemuž se dlouho jednalo o „velmi široký a mlhavý koncept“ (Musil a kol., 2004, s. 19). Teorie se však shodují v tom, že koheze skupiny je jakýmsi neviditelným poutem, které vzájemně spojuje členy skupiny či týmu, „takže se vnímají tak, že ke skupině či týmu 'náleží' a liší se od 'těch druhých'“ (Hayes, 2005, s. 46). Novotná ji definuje jako „vědomí sounáležitosti, bez kterého nemůže skupina efektivně vykonávat žádnou činnost“ (Novotná, 2010, s. 51). Kohezní skupiny jsou sjednocené, je v nich vysoká morálka, členové se těší ze vzájemných interakcí a dlouhodobě setrvávají ve skupině (Forsyth, 2010, s. 118). U skupinových interakcí je kohezi ovlivněna kvantita i kvalita - členové kohezivní skupiny častěji¹ vstupují do vzájemných interakcí, více a pozitivněji spolu komunikují a navíc jsou na sobě daleko závislejší než členové méně kohezivních skupin (Shaw, 1971 podle Kožnar, 1992). Kromě vysoké frekvence skupinových interakcí se sociální skupina s vysokou mírou sociální koheze vyznačuje vzájemností vazeb, blízkostí nebo dosažitelností členů a vyšší frekvencí interakcí členů mezi sebou než s nečleny (Wates, 1999 podle Novotná, 2010).

2.2. Funkce koheze

Koheze je jedním z nejdůležitějších teoretických konceptů skupinové dynamiky - všechny formy kolektivit potřebují ke svému fungování jistou míru sociální koheze. Když ve skupině není dostatek koheze, hrozí, že odchod velkého množství členů povede k zániku skupiny. Tato sociální síla ale vede jedince k setrvání ve skupině a brání mu v jejím opuštění; jedná se o sílu vazeb, které členy skupiny spojují (Forsyth, 2010, s. 118, 140).

Dále vede skupinová koheze k vědomí skupinové identity, kterou je pak podmíněna skupinová efektivita (Bělohlávek, 1996 podle Novotná, 2010), takže kohezní skupina má větší pravděpodobnost, že bude v průběhu času prosperovat (Forsyth, 2010, s. 117).

¹ Neplatí ale lineárně a vždy to, že čím častěji se skupina schází, tím vyšší je v ní díky tomu koheze (Kožnar, 1992, s. 139).

Pro výkonnost skupiny je důležitá míra její soudržnosti a tato soudržnost skupiny může být vymezena výrokem táhnout za jeden provaz. Čím více členů skupiny táhne za jeden provaz, tím je produktivita skupiny větší.

(Nakonečný, 1999, s. 226)

Výzkumy ukazují, že vyšší skupinová soudržnost vede ke stabilitě skupiny, zvyšuje stupeň participace a loajality členů, zlepšuje tedy účast ve skupině, pravidelnost docházky, zodpovědnost vůči skupině i sobě navzájem a otevřenost v komunikaci, což jsou všechno proměnné, které mohou přispívat k produktivnosti skupiny.

(Cartwright, Zander, 1968, Hansen a spol., 1976 podle Kožnar, 1992, s. 136)

Skupinovou efektivitu spolu se skupinovou identitou podmiňuje společná činnost členů skupiny a důvěra mezi nimi (Bělohlávek, 1996 podle Novotná, 2010). Atmosféru důvěry v dané skupině vyvolává konsenzus, tedy to, že členové skupiny sdílejí skupinové normy a hodnoty (Mann, 1970 podle Novotná, 2010, s. 33). Právě o tento konsenzus se opírá koheze skupiny (Novotná, 2010, s. 34).

Jedinci, kteří prožívají soudržnost skupiny, mají tendenci tuto skupinu podporovat, udržovat, být v ní akceptováni a pracovat na společných skupinových cílech (Kožnar, 1992, s. 134). Koheze skupiny má podle Shawa (Shaw, 1971 podle Kožnar, 1992) vliv také na následující aspekty:

- 1) Koheze skupiny zvyšuje ovlivnitelnost členů skupinou. Členové skupiny jsou více konformní vzhledem ke skupinovým normám a cílům; jsou vzájemně více ovlivnitelní, s čímž souvisí i větší možnost ovlivnění skupiny jednotlivcem.
- 2) Členové kohezivní skupiny se ztotožňují se skupinovými cíli a úkoly, což má za důsledek zvýšení produktivity a efektivnosti skupiny.
- 3) Koheze má také pozitivní vliv na spokojenost členů ve skupině - zvyšuje jejich pocit bezpečí.

(Kožnar, 1992, s. 134-135)

2.3. Formy koheze

Kromě toho, že koheze plní různé funkce, má i mnoho různých forem. V různých fázích vývoje sociální skupiny navíc prochází změnami právě i sociální koheze (Novotná, 2010, s. 49).

Forsyth rozlišuje definice koheze podle jejich základních konceptů, tedy: sympatie mezi členy skupiny; sympatie členů ke skupině jako celku; sounáležitost a morálka; síla sociálních sil, zabraňující opuštění skupiny; tendence držet při sobě; důvěra a týmová práce (Forsyth, 2010, s. 118). Na skupinu má tedy vliv i to, zda je koheze založena na úrovni individuálních sympatií nebo na sympatiích ke skupině. Pokud se zakládá na individuálních sympatiích k těm, kteří chtějí skupinu opustit, mají ostatní členové také sklony odejít. Je-li koheze založena na úrovni sympatií ke skupině jako celku, nadále v ní zůstávají členové i tehdy, když jiní členové skupinu opustí (Forsyth, 2010, s. 119). Sociální kohezi lze tedy popsat jako sympatie mezi členy skupiny navzájem i ke skupině jako celku (Forsyth, 2010, s. 123).

Koheze může být také vnímaná (subjektivní) nebo strukturální. Vnímaná skupinová koheze se projevuje tím, že jedinec má pocit sounáležitosti se skupinou a je si vědom svého závazku vůči ní (Bollen, Hoyle, 1990 podle Novotná, 2010, s. 34). Strukturální skupinová koheze souvisí s možnou dělivostí a rozpadem sociální skupiny (Moody, White, 2003 podle Novotná, 2010, str. 34).

2.4. Co kohezi ovlivňuje

Právě dělivost skupiny je jedním z prvků, které mohou sociální kohezi narušovat. Tento jev se objevuje v tzv. bodě sociálního nasycení, který má dvě dimenze: kvantitativní – je-li ve skupině dostatečný počet členů, příchod nového člena začne vyvolávat štěpící procesy; a kvalitativní – pokud má skupina dostatečný počet členů, mohou se subsoubory ve skupinách s odlišnými znaky oddělit (Novotná, 2010, s. 58). Podobně může na sociální kohezi skupiny působit sociální konflikt, tedy „střet, nejednota minimálně dvou subjektů, individuálních aktérů či kolektivit“ (Novotná, 2010, s. 59). Faktory, vyvolávající nespokojenost (například kritika), mohou vést k nárůstu konfliktů ve skupině; stejně jako mohou prvky, které vytvářejí pozitivní pouto mezi lidmi, zvyšovat kohezi skupiny (Forsyth, 2010, s. 393). Konflikt uvnitř skupiny lze však chápat nejen dysfunkčně, ale i funkčně. V konsenzuálním paradigmatu je třeba konflikt potlačit ještě než se rozvine, protože kolektivitě škodí, ale v konfliktním paradigmatu kolektivitě prospívá, protože aktéry spojuje tím, že na něm mají zájem (Novotná, 2010, s. 59). Pokud je ve skupině koheze, mohou být i negativní interpersonální výměny produktivní. Členové skupiny s vysokým stupněm koheze jsou schopni snášet určité sociální nepohodlí spojené s konstruktivním propracováváním se konfliktem, protože pro sebe hodně znamenají (Kožnar, 1992, s. 135). Konflikt může členy skupiny spojovat

negativně (proti něčemu) či pozitivně (pro něco). Negativní spojenectví je „v personifikované podobě spojenectvím proti 'nepříteli'“ (Novotná, 2010, s. 61). Pokud má skupina silnou skupinovou identitu, je pro posílení této skupiny nějaký vnější nepřítel dokonce žádoucí - vede k odlišení „my“ od „oni“ (Novotná, 2010, s. 77).

Naopak na zvýšení koheze působí vyšší frekvence vzájemných interakcí ve skupině (snižuje případné vnitřní sociální distance), společné předchozí zkušenosti (historie) a rituály (Musil a kol., 2004, s. 31). Jako další prvky bývají často uváděny: homogenita členů dle jejich identifikačních znaků; homogenita potřeb; nejen četnost, ale též důvěrnost interakcí; soustava skupinového odměňování (Bennett, 1991 podle Novotná, 2010). Sociální koheze však nebývá vždy dosaženo jen těmito body. Dle Leache skupinovou jednotu podporuje, pokud členové skupiny sdílejí vlastní jazykové kódy (oddělí to skupinu od těch, kdo této komunikaci nerozumí). Sociální vztahy však nejsou vyjádřeny jen tím, jak spolu jedinci komunikují, nýbrž i tím, jak se k sobě navzájem chovají, stylem oblékání, právy a povinnostmi (Leach, 1965, s. 32). Novotná vidí prvky, které podporují sociální kohezi, v písničkách, vlajkách, pořekadlech, znacích, oblečení, účesech, rituálech atd. a shrnuje je pod pojem skupinové symboly. Ty pak popisuje jako „jednoduchý, mocný a zaručený stmelující prvkem sociální skupiny“ (Novotná, 2010, s. 26).

Ke kohezi dále přispívají (Kratochvíl, 1995, s. 18-19):

- uspokojování osobních potřeb jedinců ve skupině nebo pomocí skupiny
- vzájemné sympatie mezi členy skupiny
- motivace jedinců ke členství
- přátelská akceptující atmosféra
- prestiž skupiny
- skupinové aktivity (buď zajímavé aktivity nebo techniky podporující skupinovou kohezi)
- soutěžení s jinou skupinou nebo skupinami – často kohezi zvyšuje jen samotná existence jiných skupin, v určité oblasti podobných, ale při tom od sebe oddělených vlastními vůdci a samostatně probíhajícími aktivitami. Soupeření s jinou skupinou, které vyžaduje spolupráci uvnitř skupiny, zvyšuje pocit skupinového povědomí. A i prohra může zvyšovat skupinovou kohezi, byť je koheze výraznější v té skupině, která vyhrává.
- přítomnost devianta ve skupině – jeho chování je buď výrazně odlišné od chování ostatních členů skupiny nebo obhajuje odlišné názory na věci, důležité pro skupinu. To sjednocuje skupinu proti němu.

- vzájemná závislost členů skupiny při spolupráci na společných úkolech
- nepřízeň nebo odmítání společností, které skupinu stmeluje (pokud nedosáhne takové výše, že způsobí rozpad skupiny).

Podobně uvádí 7 aspektů, mající vliv na kohezi skupiny, McKenna (McKenna, 1994 podle Hayes, 2005, s. 47):

- 1) podobnost postojů a cílů - způsobuje, že lidé těší být spolu ve skupině
- 2) společně strávený čas - poskytuje prostor k poznávání zájmů a názorů druhých
- 3) izolace - vytvářejí pocit specifičnosti a odlišnosti skupiny od ostatních
- 4) ohrožení - zdůrazňuje potřebu vzájemné závislosti, což vede k upevnění vazeb ve skupině (ale nemusí to platit vždy)
- 5) velikost - menší skupiny jsou soudržnější než větší, což je tak částečně proto, že jejich členové jsou v intenzivnějším kontaktu
- 6) vstupní požadavky - překonání překážek při vstupu do skupiny posiluje identifikaci se skupinou
- 7) odměny - jako podněty vycházející od celé skupiny, čímž posilují skupinovou spolupráci více než podnět od jednotlivce.

I když se různé vědní disciplíny a různí autoři dívají na kohezi z různých úhlů, v lecčems se shodují. Většina autorů však nezdůrazňuje, že skupinová koheze je značně závislá už na samotném složení skupiny. Ve skupině s převahou členů, kteří mají vyšší míru interpersonálních schopností a dovedností, je vyšší pravděpodobnost utvoření silné koheze, a tak i proměny skupiny v soudržnou jednotku (Hansen, Warner, Smith, 1976 podle Kožnar, 1992, s. 140). Koheze je závislá na porozumění a náklonnosti (Yalom, 1970 podle Kožnar, 1992) a značně souvisí s důvěrností mezi členy skupiny. Se zráním skupiny se rozvíjí (Kožnar, 1992, s. 134). Členové skupiny nemusí být všichni přátelé, protože je dohromady stmeluje cíl skupiny. Všichni by ale měli sdílet pocit, že každý jedinec má ve skupině své místo (Hansen a spol., 1976 podle Kožnar, 1992, s. 136). Členové skupiny nemusí být ani všichni stejní nebo mít takový pocit. Soudržná skupina totiž dokáže tolerovat velké individuální rozdíly mezi svými členy. Výzkum Marquese a Yzerbyta (1988) ukázal, že dokážeme tolerovat značné odchylky v chování ve vlastních řadách, ale pakliže je taková odchylka od norem v chování u někoho mimo skupinu, považujeme to za nepřijatelné (Hayes, 2005, s. 48, 59).

U sociální koheze je také podstatné, zda se jedná o mužskou či ženskou skupinu. Ženy

totiž považují své vztahy s okolím za více důležité než muži (Gore & Cross, 2006 podle Forsyth, 2010, s. 91) a celkově mají větší tendence ke kolektivnějšímu a vzájemně závislejšímu zaměření než muži (Forsyth, 2010, s. 91).

2.5. Tým

Jednou z možných forem kolektivit je tým. Nezávisle na tom, o jaký typ týmu se jedná, skládá se každý tým ze členů, kteří spolupracují na dosažení nějakého společného cíle (Hayes, 2005, s. 30). Jako každá jiná skupina i tým podporuje interakce mezi svými členy, sleduje určité cíle, je nějak strukturovaný a sjednocený, ale týmy projevují tyto kvality intenzivněji než skupiny obecně.

Existuje více druhů týmů a každý má své specifické funkce - u sportovních týmů je to především soutěžení a vítězení (Forsyth, 2010, s. 354, 376). Sportovní tým je tedy formován na základě cíle, jímž je uspět v ligové soutěži, které se účastní. Většinu společného času proto tráví tréninky, při nichž se fyzicky i takticky chystá na nadcházející sportovní utkání. Stejně jako jiné formy kolektivit, i sportovní tým potřebuje ke svému fungování jistou míru sociální koheze.

3. Metodologie

3.1. Výzkumná strategie

Abych si ujasnila, na co se při výzkumu zaměřit, rozvedla jsem svou hlavní výzkumnou otázku (Jak se utváří a reprodukuje sociální koheze v rámci zkoumaného týmu?) těmito doplňujícími otázkami: Jaké faktory utváření sociální koheze podporují? Jaké faktory utváření sociální koheze naopak narušují? Jak utváření a reprodukci sociální koheze ovlivňují nositelé specifických statusů (trenérky, kapitánka, hráčky, které v týmu působí několik let, nováčky apod.)? Pro zodpovězení těchto otázek bylo potřeba, abych se zabývala lidmi v kolektivním smyslu, nikoliv jednotlivci. Skupiny osob – jejich instituce, interpersonální chování, hmotné produkty a víry – popisuje etnografie (Angrosino, 2007, s. 1, 14).

Prováděla jsem tedy etnografický výzkum, založený na zúčastněném pozorování a neformálních rozhovorech. Již dříve jsem sledovala herní výsledky této skupiny, ale nyní jsem se zajímala o veškeré fungování ve vybrané skupině, její uskupení a snažila se v ní nalézat nějaké pravidelnosti a struktury, z kterých bych mohla posléze vyvodit předběžné závěry (Disman, 2002). Právě dlouhodobější výzkum v přirozeném prostředí zkoumaného fenoménu mi umožnil získat vhled do fungování této konkrétní skupiny, interakcí a vztahů mezi aktéry a jejich chování při běžném dění v týmu (Hendl, 2005, s. 52). Kvalitativní výzkum byl vhodný i proto, že je považován za pružný typ výzkumu (Hendl, 2005, s. 50). Sociální jevy nejsou něčím neměnným a tento typ výzkumu mi umožnil dobře reagovat nejen na běžné, ale i na nečekané situace, které částečně proměňovaly prostředí aktérů, a nacházet lokální příčinné souvislosti těchto změn (Hendl, 2005, s. 52).

Kvalitativní výzkum má ale i určitá omezení a rizika, která jsem samozřejmě brala po celou dobu výzkumu na vědomí. Protože pracuje s omezeným počtem jedinců, není možné jeho výsledky generalizovat. Zobecňování výsledků (na všechny florbalové či sportovní oddíly) však nebylo účelem mé práce, a proto se mé popisy fungování týmu, interpretace a závěry vztahují pouze k tomuto týmu, v němž jsem výzkum prováděla. Přesto se však mohou objevit určité podobnosti s některými jinými sportovními týmy – a to nejen florbalovými a nejen ženskými. Výhrady proti kvalitativnímu výzkumu se týkají také jeho neprůhlednosti, a proto jsem se snažila každý krok procesu vyhodnocování dat na následujících stránkách podrobně a jasně popsat, aby byla zajištěna transparentnost výzkumu (Hendl, 2005, s. 52-53).

3.2. Sběr dat

Data k výzkumu daného fenoménu jsem získávala primárně technikou zúčastněného pozorování týmových akcí - tréninků, různých typů florbalových zápasů během sezony (utkání týmu v rámci NFL², běžných ligových zápasů, zápasů v play-off apod.), improvizovaných týmových schůzí po trénincích a také neformálních setkání hráček. V souladu s tradicí etnografického výzkumu jsem k těmto datům připojila i další potenciální zdroje dat, které mi mohly pomoci zodpovědět výzkumné otázky. Konkrétně se jednalo o facebookovou stránku týmu, přístupnou pouze hráčkám a vedení týmu, na níž dochází k interakcím mezi hráčkami a slouží k informování o případných změnách v časech tréninků, o týmových akcích apod., a pozorování jsem doplnila také neformálními rozhovory.

Protože hlavní technikou pro výzkum bylo pozorování, prováděla jsem dlouhodobý výzkum, trvající 5 měsíců (od prosince 2012 do dubna 2013). Primárně jsem vystupovala v roli účastníka jako pozorovatele, takže jsem se zapojovala do činností skupiny a má identita výzkumníka byla po celou dobu výzkumu všem členům skupiny známa (Disman, 2002, s. 306). Celkem jsem se účastnila 31 tréninků (včetně 3 zápasů NFL, které probíhaly v čase tréninků vždy po domluvě trenérů obou týmů zhruba každý měsíc), 12 ligových zápasů včetně zápasů play-off a semifinálních utkání, finále neligové soutěže a 3 zcela neformálních týmových setkání (těch během sezony vzhledem k častým tréninkům, individuálním plánům na zlepšení fyzické kondice a jiných povinností hráček mnoho nebylo).

Postup mého pozorování probíhal takzvanou metodou trychtýře, takže jsem se nejprve snažila zaznamenávat vše, co se dělo. Tím jsem se seznamovala s běžným fungováním vybraného týmu a interakcemi jak mezi hráčkami navzájem, tak mezi hráčkami a trenérkami - fáze popisného pozorování. V průběhu pozorování se v terénních poznámkách postupně začaly opakovat některé jevy (například týmové rituály před utkáním), a tak jsem se mohla zaměřovat na konkrétnější problémy než zpočátku, kdy jsem sledovala vše - zaměřené pozorování. Nakonec jsem se na základě předchozích pozorování omezila na konkrétní situace a chování aktérů v nich - výběrové pozorování (Spradley, 1980, s. 69-72 podle Heřmanský, 2009/2010). Před každým tréninkem nebo zápasem a i v jejich průběhu jsem často navázala spontánní neformální rozhovory (mnohdy je iniciovaly i samy hráčky), které mi pomohly rychleji se zorientovat ve vztazích mezi hráčkami a pochopit některé situace. Co nejrychlejší pochopení některých jevů jsem vzhledem k rychlosti získávání dat a jejich

² Neoficiální florbalová liga – zápasy probíhají během sezóny mezi těmi týmy, které mají zájem se NFL účastnit. Pro většinu účastníků je to výhodné z toho důvodu, že se mohou utkat s týmy, s nimiž se ve své ligové soutěži běžně vzájemně nestřetávají, protože každý patří do jiné kategorie (např. ženy A a dorostenci).

množství považovala za důležité proto, aby mi neunikla významnost ojedinělých situací. Výhodou tohoto sběru dat bylo i to, že jsem jak své závěry, tak výpovědi informátorů mohla ověřovat opětovným pozorováním.

Svá pozorování jsem zaznamenávala formou terénních poznámek. Samozřejmě by bylo obtížné účastnit se, pozorovat a dělat si při tom detailní poznámky, takže jsem si během týmových aktivit zapisovala jen heslovité poznámky, které mi pomohly si toho co nejvíce zapamatovat (Bernard, 2002, s. 367-377 podle Heřmanský, 2009/2010). Tyto poznámky mi posléze posloužily jako podklad pro terénní poznámky, které jsem zpracovávala až po návratu domů. Zároveň jsem si vedla terénní deník jako nástroj vlastní reflexe a introspekce, který mi následně posloužil při analýze pro revizi kontextu terénních poznámek (Heřmanský, 2009/2010). Zde bych chtěla upozornit na to, že v následujících kapitolách používám dvojí odkazování na získaná data, a sice: „terénní poznámky“ a „pozorování“. V prvním případě se jedná o doslovný výňatek z terénních poznámek; ve druhém terénní poznámky parafrázuji kvůli plynulosti textu.

3.3. Výběr vzorku

Ženský florbalový tým, který jsem pro svůj výzkum zvolila, vznikl v Praze. Jeho jádro se začalo budovat kolem roku 2004 ještě v rámci jiného klubu. V tom ale došlo především kvůli ekonomické situaci k oddělení týmu žen, který sice zaznamenal mnoho úspěchů, ale přesto se vedení rozhodlo jej dále nepodporovat. A tak musel vzniknout zcela „nový“ klub (s jiným názvem a jiným sponzorem). Tento oddíl v současnosti poskytuje tréninkové zázemí hráčkám různých věkových kategorií - od elévek přes žákyně a juniorky až k ženám, které se dále dělí na A-tým a B-tým. Svůj výzkum jsem zaměřila a omezila na A-tým a jeho vedení. Tento tým jsem zvolila mimo jiné proto, že jsem se několik let znala s jednou z klíčových hráček týmu. Doufala jsem, že mi v roli gatekeepera umožní vstup do terénu, což se také stalo.

Výzkum jsem tedy prováděla v pražském ženském týmu z florbalové extraligy. Jedná se o vrcholový tým, který každý rok aspiruje na vítězství v celorepublikové soutěži. Přestože florbal i vlastní fyzická příprava hráček vyžaduje velké množství času, není florbal profesionálním sportem, za který by dostávaly plat. Mimo času tráveného florballem tak hráčky ještě studují nebo pracují.

Věk hráček pozorovaného týmu byl v období výzkumu v rozmezí 16-33 let. Tým má dvě trenérky a stará se o něj i kondiční trenér. Během mého výzkumu v týmu působilo 24

hráček (3 z toho ještě věkově v kategorii juniorek, za něž také přednostně hrály ligové zápasy, pokud se trenéři A-týmu a juniorek nedohodli jinak), z toho 5 ze Slovenska. Slovenky a pár dívek, které pocházejí z Moravy, se musely do Prahy přestěhovat. K dispozici měly dva byty nedaleko sportovní haly, ve které má zkoumaný tým všechny tréninky.

Během mého výzkumu došlo k určitým změnám ve vedení týmu. Místo trenérek přišel nový trenér, který se ale po pár týdnech rozhodl skončit, takže jej vystřídaly opět původní trenérky, které sezonu s hráčkami začaly. Navíc kondiční trenér týmu získal zahraniční angažmá, a tak byly hráčky krátkodobě bez něj. Během této doby jim posílal individuální plány, dokud za sebe nenašel adekvátní náhradu. V samotném týmu během mého výzkumu ke změnám nedošlo, ale pro 5 hráček byla tato sezona první sezonou za vybraný tým.

Zúčastněné pozorování jsem prováděla v hale již před tréninkem, kdy se hráčky teprve scházely u hrací plochy půl hodiny před začátkem samotného tréninku a většinou se rozběhávaly a protahovaly; před zápasem - na některých týmových poradách, při společných rituálech a při rozcvičení před zápasem; dále samozřejmě v průběhu samotných tréninků i zápasů a také po nich (často jsem jela alespoň část cesty domů s několika hráčkami); při nepravidelných týmových schůzích po tréninku (svolávala je většinou kapitánka nebo trenérky vždy, když bylo potřeba řešit nějakou situaci, na něčem se rychle domluvit nebo hráčky psychicky podpořit); v průběhu návštěv florbalových zápasů jiných týmů, na oslavě narozenin jedné z hráček či týmové oslavě. Při několika trénincích a zápasech jsem měla možnost pozorovat celý tým pohromadě, ale jinak se vždy bohužel někdo z důvodu nemoci či jiných povinností omluvil. Mé pozorování tak nejčastěji probíhalo za přítomnosti většiny týmu a v určitých situacích jen několika hráček. Kromě samotného prostředí a toho, co se dělo, jsem se snažila také postihnout, jakým způsobem spolu aktéři jednají, a zaznamenávat případné změny jejich chování v rámci různých situací (například pokud během zápasu vyhrávají nebo prohrávají; když někdo přijde na trénink s evidentně špatnou náladou atd.).

3.4. Analýza a interpretace

V kvalitativním výzkumu probíhají analýza dat a interpretace souběžně s prováděním výzkumu. V průběhu výzkumu jsem se tedy snažila stále kontrolovat, zda data, která sbírám, odpovídají na mé výzkumné otázky, a zajišťovat tak zároveň validitu výzkumu (Chenail, 1998).

V rámci výzkumu u mě docházelo induktivně k porozumění. Čím více jsem byla obeznána s prostředím a interakcemi mezi hráčkami, tím snáze jsem mohla tvořit

předběžné závěry na základě objevených pravidelností, struktur a vztahů. Tyto poznatky jsem pak ověřovala především dalším pozorováním, někdy i neformálními rozhovory. Porozumění jsem strukturovala na základě kategorií jevů, které vyvstaly právě až z pozorování (Konopásek, 1997 podle Heřmanský, 2009/2010).

Protože kvalitativní data nemají strukturovanou podobu, použila jsem k interpretaci a redukci dat metodu otevřeného kódování. Otevřené kódování je „část analýzy, která se zabývá označováním a kategorizací pojmů pomocí pečlivého studia údajů“ (Strauss, Corbinová, 1999, s. 43). Kódování dat z terénu jsem prováděla po tematických celcích, v nichž jsem se snažila vždy najít základní myšlenku a pojmenovat ji co nejobecnějším pojmem. Témata, odhalená kódováním, jsem pak shrnula do několika kategorií jevů (Strauss, Corbinová, 1999, s. 51-52).

Souběžně s celým výzkumem jsem ale kromě kódování prováděla také poznámkování, takže jsem si k zaznamenaným datům a vytvořeným kódům psala poznámky a úvahy, které mi sloužily jako předběžné interpretace analyzovaných dat (Heřmanský, 2009/2010).

Nacházení pravidelností, struktur a významů mě vedlo k interpretacím, které podrobněji popíši v následujících kapitolách. Prezentované výsledky budou často ilustrovat výňatky z terénních poznámek.

3.5. Etika výzkumu

Významnou součástí výzkumu pro mě bylo samozřejmě i zajištění etičnosti tohoto výzkumu. Po celou dobu jsem tedy dodržovala čtyři zásady procedurální etiky: dobrovolnou participaci, princip důvěryhodnosti, zásadu neublíživání a princip správnosti a integrity (Ezzeddine et al., nedatováno). Vycházela jsem z Etických směrnic České asociace pro sociální antropologii.

Konkrétně to tedy probíhalo tak, že ještě před započatím výzkumu jsem seznámila účastníky výzkumu a další kompetentní osoby se způsobem a do jisté míry i s předmětem provádění výzkumu (předmět výzkumu jsem zcela nespécifikovala proto, abych zásadně neovlivnila běžné chování aktérů). Poté jsem od nich získala ústní informovaný souhlas. Během výzkumu jsem zachovávala důvěrnost dat a snažila se nenarušovat soukromí subjektů pozorování více než bylo nutné (Neuman, 2003 podle Ezzeddine et al., nedatováno). Protože je nezbytné respektovat a chránit soukromí subjektů pozorování i v předkládané práci, ošetřila jsem jejich anonymitu neuvedením názvu týmu, změnou skutečných jmen subjektů

pozorování a při citování slovenských hráček úpravou jejich výpovědí do češtiny³. Samotné aktérky se však navzájem znají velmi dobře a jistě si některé situace pamatují, takže se v jednotlivých situacích a výpovědích s největší pravděpodobností poznají (na což mě už během výzkumu se smíchem upozorňovaly). Tomu nelze zcela zabránit, ale hlavním důvodem změny jmen je především zachovat jejich anonymitu před lidmi mimo tým, čehož takto lze dosáhnout. Kromě toho jsem veškerá získaná data po celou dobu výzkumu archivovala tak, aby se k nim nedostal nikdo cizí, a nakládala jsem s nimi v souladu se zákonem o ochraně osobních údajů.

V průběhu každého výzkumu mohou nastat etická dilemata, k čemuž během tohoto výzkumu také několikrát došlo. Většina souvisela s mocenskými vztahy - vedení týmu vs. hráčky, případně mezi hráčkami navzájem. Všechna dilemata jsem řešila vždy v kontextu dané situace, přičemž jako vodítko pro jejich řešení mi sloužily Etické směrnice České asociace pro sociální antropologii.

Po prvotním zorientování se v terénu jsem se pak snažila také o reciprocitu. Dle svých možností jsem se zapojovala do některých činností, které týmu ušetřily alespoň trochu práce, například jsem se snažila pomáhat při pořádání domácích zápasů sklízením sportovních pomůcek a věcí k pořádání po skončení utkání apod. Vždy jsem se snažila zapojovat tak, jak to bylo možné a zároveň účelné pro výzkum. Kromě toho jsem po skončení výzkumu přinesla na trénink hráčkám i trenérkám týmu drobné dárky jako poděkování za spolupráci.

³ Vyjma jedné ukázky z terénních poznámek v kapitole 5.1.1. Etnicita, kde je zachování slovenského jazyka důležité.

4. Reflexe výzkumu a vlastní výzkumné pozice

Když jsem přemýšlela nad tématem výzkumu, považovala jsem za nejjednodušší provést výzkum ve florbalovém týmu z páté ligy, který jsem dobře znala a zajímala se o dění v něm již od jeho založení v roce 2005. Jakmile bylo téma práce jasné, s nadšením jsem po získání ústního informovaného souhlasu aktérů začala se svým prvním výzkumem. Protože mi toto prostředí bylo dobře známé, soustředila jsem se na to, abych při svém pozorování neopomíjela věci a situace, které mi připadaly více méně samozřejmé. Po pěti týdnech výzkumu, kdy jsem prováděla zúčastněné pozorování a neformální rozhovory, došlo však ze dne na den ke změně ve vedení týmu. Původní trenér odstoupil ze své funkce (s trénováním chtěl skončit již před sezónou, ale nepodařilo se najít za něj náhradu; nyní ji měl a po posledních prohrách týmu dobrovolně skončil, aby tým dostal nový impuls). Jeho funkci převzal dosavadní kapitán týmu, takže jsem zpočátku myslela, že budu ve výzkumu plynule pokračovat. Připadalo mi, že by tato situace mohla vnést do výzkumného problému nové zajímavé otázky. Nový trenér si ale nepřál, abych ve výzkumu pokračovala.

Po zvažování, co dál, jsem se rozhodla oslovit jiný tým. Tématu sociální koheze jsem se nechtěla vzdát a možností, kde výzkum provést, bylo dost. Jako první jsem se rozhodla oslovit tým, který mě zajímal ze všech nejvíce – tým z ženské extraligové soutěže. Osobně jsem znala jen jednu z klíčových hráček, kterou jsem tedy požádala, aby se na tréninku ostatních hráček i trenérek zeptala, zda by s výzkumem vůbec souhlasily. Na tento trénink jsem nešla, protože jsem nechtěla svou přítomností nijak ovlivnit, jak se k tomu ostatní vyjádří. Až do té doby jsem tento tým znala jen jako divák a neměla jsem představu, jaké stanovisko hráčky a vedení týmu zaujmou. Ihned po tréninku mi ale přišla zpráva, že se jich mohu ujmut. Měla jsem velikou radost, ale zároveň jsem se začala obávat, jak mě tým přijme - šlo přeci jen o dlouhodobý výzkum. Ještě před začátkem prvního tréninku si mě vzala stranou kapitánka, která mi řekla mi, kde mám být, abych vše dobře slyšela, popsala mi hlavní strukturu tréninků, představila mě trenérce a pak mě postavila před protahující se hráčky. Poprvé jsem jim tak osobně ve stručnosti vysvětlila, proč tam budu, ujistila se, že se vším souhlasí a poděkovala jim za umožnění výzkumu.

Obavy, jak aktéři přijmou, že provádím výzkum, se ukázaly jako zbytečné. Většina z nich se chovala hned od začátku přátelsky, což jsem během výzkumu pozorovala i na jejich přístupu k jiným lidem mimo tým a vidět to bylo i na tom, jak rychle a bez námitek přijali nového kondičního trenéra; další aktéři působili nesměle či flegmaticky, ale nikdo mě neodbýval či se vůči mě neprojevoval jakkoli konfliktně. Hodně z nich se o můj výzkum

zajímalo, takže se mi občas snažili koukat do poznámek (ty ale kvůli mému malému písmu nemohli přečíst, na což si se smíchem stěžovali), případně se ujišťovali, že jim dám výslednou práci přečíst. Věřím, že jejich chování bylo přirozené, protože jsem si záhy všimla, jak nepokrytě si navzájem říkají, co si myslí. Kdyby se tedy někdo začal po mém příchodu chovat jinak, jistě by na to někdo další přímočarou poznámkou upozornil. Spontánně na mě působili i proto, že mnohdy mi někdo něco vyprávěl a pak, jakoby si náhle uvědomil, že provádím výzkum, dodal: „To tam nepiš“. Několikrát mi naopak přišli říct, co zapsat rozhodně mám (například když je naštvál rozhodčí) a při vyhocených situacích v důležitých zápasech, kdy bylo patrné větší emoční napětí, mě upozorňovali, že takových situací s postupující sezónou jen přibude. Často jsem si tak připadala jako nový člen jejich prostředí, kterému vysvětlují, jak u nich věci chodí.

Zpočátku jsem měla trochu obavy, jak výzkum v novém prostředí zvládnou časově, protože extraliga znamená více tréninků a zápasů a sportovní halu nemám blízko od domova, ale byla jsem za to množství tréninků i zápasů zároveň ráda, protože jsem se tak rychle zorientovala v různých strukturách týmu a v přezdívkách jednotlivých hráček, které jsem do té doby znala ze zápasů hlavně podle příjmení. To, že jsem strávila několik let v blízkosti jiného týmu, mi usnadnilo dříve si všimnout jistých specifik komunikace a pozorovaného prostředí (například hudba při trénincích) nově vybraného týmu. Po celou dobu výzkumu mě na neplánovanou změnu výzkumného terénu mrzelo jen to, že k ní nedošlo dříve a já tak neprováděla výzkum v tomto týmu, který bylo od začátku zajímavé pozorovat, o pět týdnů déle.

Během výzkumu v novém týmu jsem se již nesetkala s žádnými potížemi ze strany aktérů ani prostředí, ve kterém výzkum probíhal. Ale vzhledem k tomu, že se jednalo o můj první výzkum, trochu jsem se obávala, zda správně zajistím jeho validitu, takže jsem měla po celou dobu výzkumu na paměti tři druhy nebezpečí, ohrožující validitu kvalitativní studie, na které upozorňují Lincoln a Guba - nebezpečí reaktivity, zkreslení ze strany výzkumníka a zkreslení ze strany zkoumané osoby (Hendl 2005, s. 148). Reaktivitě, tedy tomu, že má přítomnost značně ovlivní chování subjektů pozorování a zkreslí tak pozorovaný fenomén, jsem se snažila vyhnout především dlouhodobým pobytem v terénu. I když jsem na prvním tréninku zaznamenala několik pátravých pohledů aktérek, mohu zpětně posoudit, že celý trénink včetně komunikace mezi hráčkami navzájem i s trenérkami probíhal přirozeně. Plynulost mého vstupu do terénu usnadnilo i to, že se jedná o extraligový tým, který je na určitou pozornost zvyklý, byť jde především o pozornost diváckou a mediální (tréninky jsou většinou přístupné veřejnosti a pokud se týmu v sezóně daří, dorazí v její druhé polovině na některé tréninky i kameraman s moderátorkou z některé televizní stanice natočit záběry a

rozhovory do vysílání). Druhým a obtížněji vyhnutelným nebezpečím je nebezpečí zkreslení ze strany výzkumníka. I když se tomu snaží každý badatel vyvarovat, přichází do terénu se souborem vlastních pocitů, předsudků. Není sice možné se jich plně zbavit, ale snažila jsem se o neustálou reflexi, zamýšlet se nad fakty výzkumu a vylučovat vlastní neověřené zkušenosti. Třetí nebezpečí, tedy nebezpečí ze strany zkoumané osoby, může mít vědomý i nevědomý charakter a mnoho podob: uvádění lživých informací, jejich zatajování apod. Toto nebezpečí jsem snížila prováděním zúčastněného pozorování, které mi umožnilo pozorovat sociální realitu a ověřovat tak výpovědi aktérů (Hendl 2005, s. 148).

Ukončení výzkumu proběhlo na tréninku, na který jsem hráčkám a trenérkám donesla drobné dárky. Hlavní trenérka mě pobídla, ať řeknu pár slov. I když jsem s tím nepočítala, úsměvy hráček mě povzbudily, takže jsem všem poděkovala a řekla jim, že si moc cením toho, že mě nejen vpustily do svého prostředí, ale také toho, jak vřele se mnou jednaly. Následný potlesk, pozitivní na dárky i to, že za mnou některé hráčky po mé řeči ještě přišly, byly příjemným zakončením výzkumu. S několika hráčkami jsem navázala přátelské vztahy a dění v týmu se zajímala dál, takže když tým sháněl někoho, kdo by se ujal role pořadatele domácích zápasů, obrátila se trenérka na mě. Ráda jsem přijala.

5. Aktéři

5.1. Podskupiny

Během výzkumu jsem zaznamenala, že se mezi aktéry vytvářejí určité podskupiny. Tyto podskupiny vycházely ve zkoumaném týmu především z rozdílného postavení daných aktérek ve florbalovém světě, ale nejen z toho. Během výzkumu jsem identifikovala několik principů tvorby podskupin: 1) etnicita, 2) herní pozice v týmu, 3) příslušnost k reprezentaci, 4) herní lajny. Určité podskupiny vznikaly také na základě různých názorů. Hlavní témata, která vedla ke konfliktům, narušujícím kohezi týmu, vznikala kvůli: 5) rozdílným přístupům k tréninkům a zápasům a nárokům na ostatní; 6) rozdílné rychlosti v porozumění tréninkových cvičení a různým názorům na hru.

5.1.1. Etnicita

V týmu bylo po dobu mého výzkumu pět Slovenek, které přišly před mnou sledovanou sezónou. Právě Slovenky bydlely v bytech, zajišťovaných klubem, spolu s některými dalšími mimopražskými hráčkami. Po dobu výzkumu jsem pozorovala, že některé Slovenky se spolu baví o něco více než s dalšími hráčkami, ale domnívala jsem se, že je to kvůli společnému bydlení. Občas došlo i k jazykovému nedorozumění, když užívaly slovenštinu, ale ta nevedla k zaznamenanému vydělování.

Eržika říká, že jí jedna z holek poranila peru.

Debora: 'Co?'

Eržika: 'Že mi poranila peru.'

Debora: 'Cože?'

Já: 'Ret že jí poranila.'

Debora: 'Aha aha, uka, jak to máš.'

(Eržika nám ukazuje zranění)

Debora: 'Máš to i zevnitř. Že?' (kouká na mě, kývám) Pak se smíchem dodá: 'Než se vdáš...'

Eržika i já se zasmějeme.

(terénní poznámky, 14.12.2013)

Momentem, kdy se ukázalo, že by to mohlo být významné, byla březnová debata, v níž se řešilo několik věcí. Když dostaly hráčky prostor, aby řekly, co jim dělá starosti, „*Jedna ze*

slovenských hráček říká, že jí přijde, že jsou rozděleny na více částí a jedna z nich jsou ony [Slovenky] jako cizinky. Ostatní holky se začnou smát a vypadají překvapeně a Viktorie říká, že takhle to určitě nikdo nevnímá.“ (terénní poznámky, 1.3.2013)

Přestože z chování českých hráček nebylo po dobu výzkumu patrné jakékoliv negativní chování vůči jejich slovenským kolegyním, některé Slovenky odlišnou národnost vnímaly jako znevýhodnění. „Krescencie: 'Asi je to tím, jak někdy trenérky prosazují holky z reprezentace. A já to chápu, že chtějí, aby to uměly hlavně ony, když je pak mají zas i v té reprezentaci. Ale my si pak přijdeme jak nějaké socky. (usměje se)“ (terénní poznámky, 2.3.2013)

Slovenky, které vnímají svou národnost jako znevýhodnění, se mohou cítit být na okraji skupiny – tedy marginálem (Musil, 2008 podle Novotná, 2010, s. 55). Tato pociťování marginalizace byla v některých případech explicitně verbalizovaná, například když jedna Slovenka řekla druhé: „No jo, jaká jiná socka než Slovena to sebere. (usměje se)“ (terénní poznámky, 18.12.2012) V tomto případě se jednalo o horizontální marginalizaci⁴, která je důsledkem toho, že je člen „jiný“ (Růžička, 2006 podle Novotná, 2010, s. 55). Horizontální marginalizace je problémem nejen pro samotného marginála, ale může být problémem i pro skupinu - pokud se vědomí odlišnosti začne manifestovat v marginálově chování (například když marginální člen nesdílí skupinové postoje, nerespektuje skupinové normy atd.), může vést marginalize k poklesu koheze a konformity ve skupině (Novotná, 2010, s. 56). To se ale v tomto případě nedělo. Navíc je-li ve skupině marginalizováno více členů, mohou si začít vytvářet svou vlastní subskupinu, v níž se jim dostává uznání (Skupnik, 2007 podle Novotná, 2010, s. 57). To posiluje skupinovou dělivost. Ale ani tato situace ve zkoumaném týmu nenastala – i Slovenky sdílely skupinové postoje a dodržovaly skupinové normy. Přestože se tedy české hráčky po dobu výzkumu chovaly ke Slovenkám stejně jako k ostatním spoluhráčkám a i Slovenky se snažily zapadnout, pokud by se v budoucnu s novým týmem neidentifikovaly, může být odlišná národnost prvkem, který povede k vytvoření jejich subskupiny a tím i k poklesu sociální koheze.

5.1.2. Herní pozice v týmu

Rozdílnost herní pozice v týmu je patrná především u golmanek. Golmanky mají jiné tréninkové potřeby než ostatní hráčky a tyto potřeby se odráží i ve struktuře tréninků –

⁴ Druhá dimenze marginalizace - vertikální - se týká rozdělení moci ve skupině: marginálem je člen bez skupinové moci (Růžička, 2006 podle Novotná, 2010, s. 55). Tuto marginalizaci jsem nezaznamenala.

například zatímco trenérka hlásí sestavy na následnou hru a hráčky si berou rozlišovací dresy, golmanky se rozchytávají apod.⁵ V lednu se na trénincích začal objevovat trenér, který měl na starost pouze golmanky. Pokud se nehrálo anebo neprobíhalo cvičení, ke kterému by byly třeba, měly golmanky trénink pod vedením vlastního trenéra, zatímco ostatní hráčky vedla trenérka či kondiční trenér. „*Hráčky se protahují na ploše. Patricie a Melisa, které přišly později, se okolo nich rozběhávají. Golmanky se svým trenérem se rozběhávají taky, ale mimo hřiště.*“ (terénní poznámky, 3.1.2013) Jindy zase „*trenérka vysvětluje další cvičení. Malvína a Violeta [brankářky] mají individuální trénink s trenérem golmanek*“. (terénní poznámky, 14.2.2013) I pokud tam tento trenér nebyl, měly golmanky jinak strukturovaný trénink než hráčky.⁶ Za celý výzkum tuto rozdílnou strukturu tréninku všichni aktéři akceptovali, jen při jednom fyzicky náročném tréninku to Viktorie okomentovala.

Holky mají evidentně náročné cvičení (jsou zadýchané a v pauzách skoro nemluví). Golmanky mezitím nafukují cvičební balony, které budou potřebovat.

Viktorie běží kolem nich: 'Abyste se nepředřely, co?'

Adalbertýna: 'No je to docela dřina.'

Mezi sebou se pak golmanky vzájemně ujistí, že to opravdu není lehké a uzavrou to tím, že Viktorie má asi špatnou náladu kvůli těžkému cvičení.

(terénní poznámky, 18.12.2013)

Kromě tohoto ojedinělého případu braly hráčky golmanky za právoplatnou součást týmu. I když mají hráčky a golmanky pro úspěch týmu odlišné role a každá herní kategorie nese odpovědnost za něco jiného, obě přispívají k tomu, aby tým uspěl (Hayes, 2005, s. 39), čehož si jsou aktérky zkoumaného týmu vědomy. Některá tréninková cvičení sice byla taková, že spolu hráčky a golmanky soupeřily, ale ani tím nedocházelo k narušení koheze a hráčky a golmanky stále vystupovaly jako tým. Například při jednom cvičení trenér při nájezdech počítal, kolik gólů ze všech střel hráčky golmankám daly. Pokud by hráčky daly gól z více než z poloviny střel, vyhrály by. Gól ale daly z méně než z poloviny střel, takže prohrály a musely dělat kliky.

Trenér: 'Golmanky, vyhrály jste. Potvory.'

Elvíra: 'Ony nás zas podržej při zápase.'

(terénní poznámky, 5.3.2013)

Při zápasech navíc často zůstávají golmanky během přestávek na střídačce, zatímco

⁵ Pozorování, 14.12.2012.

⁶ Pozorování, 26.2.2013.

ostatní jdou do šatny, kde s nimi trenérka probírá taktiku na další třetinu. Golmanky s nimi nechodí proto, že se v šatně většinou plánovaná taktika golmanek netýká, takže si lépe odpočinou a koncentrují se na další třetinu právě na střídačce, kde mají o přestávkách klid. Během vypjatých zápasů je ale patrná soudržnost týmu. Projevovala se například tím, že po nájezdu šla nastupující lajna hráček obejmout golmanku⁷ nebo tím, že momentálně nehrající hráčky podávaly golmance v přerušeních hry její lahev s pitím. I samy golmanky pociťovaly v důležitých zápasech týmovost. Například chválily to, že jim hráčky pomáhají bránit.

[Ani jedna z golmanek nedostala několik zápasů v řadě gól, takže sledovaly, jak dlouho jim tato série bez vstřeleného gólu vydrží. V tomto zápase ale gól dostaly.]

Malvína na Adalbertýnu: 'Už nemáme nulu.'

Adalbertýna: 'Stejně by to bylo trapný.'

Malvína: 'Ale přitom dobře bráníme. Někdy jsme vepředu, abychom daly co nejvíc gólů; to teď ne.'

(terénní poznámky, 17.2.2013)

I když je v případě podskupiny golmanek jejich odlišnost zvýrazněná strukturou tréninků a zápasů, nepozorovala jsem zde onu dělivost sociální skupiny, která by narušovala její kohezi. To může být způsobené tím, že dělivost nevychází od hráček, ale jejich vymezení je dané strukturními aspekty.

5.1.3. Příslušnost k reprezentaci

Další podskupinou jsou reprezentantky českého národního týmu. Hráčky měly na trénincích často cvičení, během nichž se samy rozdělily na dvě skupiny a každá tato skupina byla na jedné polovině hřiště. Mou domněnku, že se dělí dle reprezentace, potvrdila březnová diskuze v šatně (tato debata probíhala bez trenérek). Kapitánka se o tomto rozdělení zmínila a řekla, že by se měly více promíchávat.

Na to reaguje Josefína [reprezentantka] tím, že zkoušela jít i mezi nereprošky, protože že chodí tam, kde je míň lidí.

Liana [není v reprezentaci] říká, že by pro ně bylo lepší, kdyby trénovaly promíchaně, aby se od reprezentantek učily.

Viktorie [reprezentantka]: 'No jo, ale to třeba mně nic nedá. Vím, že to teď asi vyzní hnusně, ale pro mě je lepší trénovat s holkama, s který jsou na podobný herní úrovni a hraju s nima pak v repre.'

Liana na to řekne, že si pak kvůli tomu ale nereprošky připadají méněcenný.

⁷ Pozorování, 7.4.2013.

Sandra [není v reprezentaci] dodává, že když chtějí jít na druhou polovinu, tak má trenérka nějakou poznámku.

Klementýna [není v reprezentaci]: 'No to jsem šla zrovna s tebou!'

Křišťána [reprezentantka] ale nesouhlasí: 'To bylo před ligou zrovna a bylo to jen jednou!'

Liana [není v reprezentaci] reaguje tím, že to ale vyzní dost jedovatě.

Nina [reprezentantka] řekne, že to sice trenérky řekly, ale myslely to úplně jinak (vysvětlí, že to bylo v rámci toho jednoho cvičení a bylo před tou ligou atd.).

Viktorie [reprezentantka] s ní souhlasí a dodává: 'Tak to je strašný, jestli to takhle vnímáte, to jsem si ani nemyslela.'

...

Poté, co vyšly ze šatny, Serafína s Nikodémou ještě řeší problém s rozdělováním na dvě poloviny.

Serafína: 'Asi se to mělo začít řešit dřív, nepříjde mi, že to je jen poslední dva tejdny.'

Nikodéma: 'Podle mě je to Karlem. [trenér, který holky chvíli trénoval a pak náhle skončil] Ale je dobře, že to Liana řekla.'

(terénní poznámky, 1.3.2013)

Po této debatě byla na trénincích patrná snaha, aby se obě – dříve poměrně jasně rozdělené – skupiny promíchávaly. Tato snaha vycházela jak od hráček, které nejsou v reprezentaci, tak od reprezentantek, které bez řečí chodily na druhou polovinu než obvykle. Některé chodily na opačnou polovinu každý trénink, některé každý druhý. Přesto se však postupně vracely k původnímu uspořádání, protože sezona se chýlila ke konci a každý zápas byl velmi důležitý, takže se herní lajny držely pospolu kvůli sebranosti. A někdy prostě reprezentantky nebyly na druhé polovině spokojené. „*Levá polovina novému cvičení moc nerozumí a řeší, jak to má probíhat. Viktorie [reprezentantka, která šla na druhou polovinu než obvykle] říká, že tam to cvičení nechápe, a přechází na polovinu k reprezentantkám, které už před chvílí začaly.*“ (terénní poznámky, 28.3.2013) I když si tedy hráčky jsou vědomy tohoto problému a chtějí ho řešit, je zde konflikt mezi snahou udržet kohezi a osobním výkonnostním rozvojem hráček. Byť je někdy výkon na úkor koheze upřednostněn, snaží se zkoumaný tým většinu času tuto situaci vybalancovávat a kohezi udržovat.

Během výzkumu nebylo patrné, že by trenérky během tréninků rozdělovaly reprezentantky a ostatní hráčky. Jen jednou si je vzala trenérka stranou kvůli organizačním věcem před blížícím se zápasem reprezentace a tehdy Adalbertýna zavtipkovala, že kdyby vzala stranou ostatní, pohnulo by se méně lidí.⁸ Přesto však březnová debata ukázala, že hráčky, které v reprezentaci nejsou, se cítí marginalizované. Faktory, vyvolávající nespokojenost, mohou vést k nárůstu konfliktů ve skupině (Forsyth, 2010, s. 393) a sociální konflikt pak může narušovat vnímanou skupinovou kohezi (Novotná, 2010, s. 58-59).

⁸ Pozorování, 26.2.2013.

5.1.4. Herní lajny

Podskupiny vznikaly i díky poměrně stálým herním lajnám (případně alespoň stálým útokům). Ty byly samozřejmě vytvořeny především na základě herních potřeb týmu. Díky struktuře tréninků spolu trávily hráčky v jednotlivých lajnách nejvíce času - v herní části tréninků (kdy se střídaly ve hře většinou tři lajny) se sedící lajna držela pospolu. Nejčastěji řešily taktiku anebo společně komentovaly dění na hřišti. Toto rozdělení jsem pak zaznamenala například i během protahování před tréninkem - děvčata byla většinou většinou rozmístěna v kruhu a mnohdy se bavila společně celá skupina, ale přesto i na tu půl hodinu vznikaly určité podskupiny dle herních lajn.

Holky se protahují v kroužku, zatímco některé teprve přicházejí. Klaudie se jde rozběhat. Holky se baví o škole a smějí se. Pak se začnou bavit o Valentýnu a Viktorie vypráví, jak si jednou její kamarádka sama dala přání. Debora a Elvíra sedí lehce mimo kroužek a tiše se baví, aby nerušily ostatní. Vedle nich se spolu baví Krescencie s už rozběhanou Klaudií. Patricie, která také právě přišla z rozběhání, si sedá k Deboře a Elvíře. Josefína a Sandra (která se ještě před chvílí účastnila debaty o škole) se už také baví zvlášť.

(terénní poznámky, 14.2.2013)

Hráčky, které si spolu dobře rozuměly i mimo trénink, spolu navíc často hrály ve stejné lajně. Jeden z fanoušků, který má vhléd do dění v týmu, mi po jednom zápase řekl, že jakmile si dvě z děvčat přestaly rozumět, začaly hrát v jiných lajnách. I během zápasů spolu jednotlivé lajny tráví nejvíce času a mají nejvíce co k řešení, takže je jistě potřeba, aby spolu členky takové podskupiny dokázaly dobře komunikovat a vycházely spolu. Ostatně jak řekla Elena v jednom televizním rozhovoru (na otázku, zda si myslí, že koheze je v týmu důležitá): „Podle mě je koheze určitě důležitá. Nemůžu hrát s někým, s kým si nerozumím i mimo hřiště.“ Tuto otázku zodpovědělo podobně i dalších pět dotázaných hráček; jen jedna řekla, že to pro ni nehraje roli.

Narušení týmové koheze je však nasnadě především tehdy, když se některá lajna (případně i jen některé hráčky) dostane při zápasech méně do hry. „Během přestávky tu zůstanou ty, které zatím nehrají, spolu s golmankou. Liana říká, že ji nebaví sedět a že by chtěla víc hrát i během play-off. Adalbertýna říká, že ony mají aspoň šanci, kdežto golmanky ne.“ (terénní poznámky, 30.3.2013) Tyto hráčky se sice dostaly do hry ve většině zápasů, ale při play-off to bývalo na kratší čas než v základní části. Lajny se tak projevovaly výrazněji ke konci sezony, když nehrály. Mezi hráčkami kvůli tomu sice nedocházelo ke konfliktům, ale neformální rozhovory ukázaly, že to méně hrající hráčky mrzí. Hrozí zde tedy opět

marginalizace (že se tyto hráčky neidentifikují s týmem), což může oslabit týmovou sociální kohezi (Novotná, 2010, s. 56).

5.1.5. Rozdílné přístupy k tréninkům a zápasům

Co se týká témat, která vyvolávala mezi aktérkami konflikty, jedná se za prvé o rozdíly v tom, nakolik je florbal pro některé hráčky prioritní. Pro hodně aktérek je jejich florbalový tým skutečně velmi důležitý, ne-li přímo prioritou. Ale vzhledem k tomu, že florbal není jejich zdrojem příjmů, musí se všechny kromě něj věnovat ještě i práci nebo škole. To vedlo například k situacím, kdy byly rozpory budovány na tom, že někdo musel dát přednost práci před florballem.

Trenérka hlásí omluvy. U třetí jmenované neví, jak dlouho bude pryč.

Debora (se smíchem): 'To nevadí, tréno.'

Viktorie řekne, že tu není ještě Nina kvůli pracovním povinnostem. Pak dodá: 'Já bych to shrnula tak, že se některejm z těch, co tu nejsou, prostě nechce.'

Ostatní to nijak nekomentují.

...

Po tréninku Viktorie říká: 'Kdo nepřišel na trénink, bude v neděli na tribuně.'

Melinda se směje: 'To chci vidět, jak to říkáš Nině.'

(terénní poznámky, 15.2.2013)

Trenérka se ptá Debory, v kolik že potřebuje dnes odejít.

Viktorie: 'Já chci jít taky s kamarádkama!'

Debora: 'Já to mám pracovní, promiň.'

(terénní poznámky, 21.2.2013)

I při zápase bylo patrné rozdílné nasazení, byť sporadicky. Některé hráčky se domnívají, že je potřeba hrát v plném nasazení, i když vedou.

Holky vedou, ale Elvíra je hecuje dál. Křičí: 'Ale nemůžou si nás takhle dávat!'

Rozalinda: 'A co s tím mám jako dělat, ty vole?'

Elvíra: 'Můžeš tam jít třeba už napadat!'

(terénní poznámky, 2.3.2013)

Koheze skupiny se opírá o konsenzus, tedy to, že členové skupiny sdílejí skupinové

normy a hodnoty (Mann, 1970 podle Novotná, 2010, s. 33-34). Tento konsenzus vyvolává v dané skupině atmosféru důvěry, jež je důležitá pro skupinovou identitu (Bělohlávek, 1996 podle Novotná, 2010). Proto v situacích, kdy se někomu zdají hodnoty některého člena jiné než týmové (v přístupu k tréninkům nebo zápasům), dochází k narušování sociální koheze.

5.1.6. Rozdílná rychlost porozumění cvičením a různé názory na hru

Neshody vznikaly také na základě toho, že některé hráčky potřebovaly vysvětlit cvičení vícekrát než byly schopné s ním začít, anebo měly poznámky k tomu, jak má probíhat. Při většině tréninků tedy trenérka vysvětlila cvičení, poté jej stručně zopakovala a pak se některé hráčky doptávaly na to, co jim nebylo jasné. Někdy se ale doptávaly tak podrobně, že to někomu jinému nebylo příjemné.

Pauza, trenérka vysvětluje.

Viktorie: 'Takže takhle? Já jsem měla pocit, žes to řekla jinak.'

Krescencie (tiše a prosebně): 'Už dost...'

Trenérka to dovysvětlí a Viktorie pak říká Nině, že to trenérka řekla jinak, ale že to podle ní byla jen taková divná věta.

(terénní poznámky, 22.2.2013)

Tyto situace vedly k utváření dočasné skupiny těch, které cvičení chápou rychleji a na nic se nedoptávají. Někdy tato skupina tázající se hráčky z legrace napodobila.

Ke konci vysvětlování se chce Debora na něco zeptat, tak zvedne ruku, přičemž otáčí dlaní. Holky stojící za ní – Patricie, Nina, Křišťana a Klementýna – se zasmějí a udělají to taky. Viktorie, která sedí vedle Debory vepředu, pak dodá: 'Tak ještě střídání rychle...' Holky za ní se zase zasmějí a Liana pak Viktorii řekne: 'Tak ještě střídání rychle...' a to už se směje i Sandra.

(terénní poznámky, 29.3.2013)

Jindy dovysvětlování a odlišnost v názorech vedly k rozptýlení pozornosti ostatních hráček, které tak opět utvořily skupinu.

Vysvětlení dalšího cvičení se protáhne ještě na dýl. U jedné situace vymyslí některé hráčky jiný postup než trenérka a začnou o tom polemizovat. Trenérka je o tom nechá mluvit, i když upozorňuje, že se pořádně nedostanou do hry. Debora, Viktorie i Nina, které to řešily nejvíc, se nakonec shodnou, že to je jedno a že prostě půjdou dělat to, co po nich trenérka chce. Ostatní hráčky se mezitím už dávno začaly

bavit o něčem jiném.

(terénní poznámky, 2.4.2013)

Kapitánka proto na březnové debatě navrhla, že řekne trenérkám, aby vše vysvětlovaly jen jednou. „*Kapitánka: 'No tak třeba na repre. Tam se s náma ty chlapi nesorou. To chci trenérkám taky říct. Tam nám to vysvětlujou jednou, tak ať to dělaj taky. Prostě to budem muset vnímat naplno.'*“ (terénní poznámky, 1.3.2013) Na následujících trénincích byla opravdu vidět zvýšená pozornost.

Někdy však docházelo i přes několikeré vysvětlení k nedorozumění. To, že některé hráčky rozuměly tomu, co se po nich chce, a některé ne, pak opět dělilo tým na skupiny. Ty, které věděly, co hrát, nechápaly, co je na tom nejasného.

Holky jsou evidentně rozhozené.

Krescencie: 'Mně přijde, že se učíme něco úplně nového.'

Viktorie a Elvíra jsou taky zmatené.

Debora (se smíchem): 'Tak jsme si porozuměly...'

Trenérka (překvapeně): 'Vy to fakt nechápete?'

Debora: 'My jo! (na spoluhráčku) Dyť to říkala.' (ta kývá)

Jakmile střídá lajna Viktorie a Elvíry, trenérka si je všechny zavolá k sobě a znovu to vysvětlí. Elvíra říká, že ví, že to tak nestihne. Ona i Viktorie vypadají nešťastně.

Debořina lajna při střídání trenérku ubezpečuje, že rozumí.

Jakmile je ale na střídačce Elvířina lajna, osloví Viktorie trenérku: „Tréño, já ti chci jenom říct, že celou sezonu hrajeme něco, co funguje, a že jsme rozhozený, že to teď máme hrát jinak. Proč měníme něco, co fungovalo? Včera jste něco řekly a pak přijdete s něčím jiným.'

Viktorie jde se svou lajnou do hry a trenérka se otáčí na mě a trenéra golmanek s překvapeným výrazem.

Vysvětlí nám, co po nich chce. Myslím, že to oba chápeme správně. Trenérka říká, že je zklamaná, že to reprezentantky nedokážou zahrát.

...

Druhý den se trenérka vrací ke včerejšku a je evidentní, že to s Viktorií probrala: 'Možná jsem řekla pár věcí a myslela je jinak. Moje vyjadřovací schopnosti jsou, jaký jsou, tak vám to pak Viktorie hezky vysvětlí.'

Viktorie: 'Možná by to bylo lepší teď než až po hře.'

Debora se směje: 'Horší by to bylo až po zápase.'

Několik hráček ale protočí oči – těm to bylo jasné už včera.

(terénní poznámky, 4. a 5.4. 2013)

A právě sociální konflikt, tedy „střet, nejednota minimálně dvou subjektů, individuálních aktérů či kolektivit“ (Novotná, 2010, s. 59), může podobně jako dělivost

skupiny narušovat skupinovou sociální kohezi.

5.2. Vedení

Mimo podskupin, které se ve skupinách s dostatečným počtem členů vytvářejí na základě odlišných znaků, je v týmu běžné vedení. „Silná vůdcovská pozice (naplnění kompetencí moci a vlivu této pozice aktérem) posiluje skupinovou kohezi.“ (Novotná, 2010, s. 37) Důležité jsou v sociální skupině dvě vůdcovské pozice: úkolový vůdce, který skupinu vede k naplnění jejích zájmů, a tzv. socioemoční vůdce, jenž se stará o dobré interpersonální vztahy ve skupině. Další skupinové pozice, které se objevují ve většině sociálních skupin, jsou myslitel, kritik, organizátor, dokončovatel, šašek a extrovert. Samozřejmě může docházet k pluralitě skupinových pozic - několik skupinových pozic je obsazeno jedním aktérem (Novotná, 2010, s. 36-37).

V mnou pozorovaném týmu mnoho pozic zastaly samotné trenérky. Od úkolového vůdce se očekává autorita a schopnost si ji udržet (Novotná, 2010, s. 38). Trenérky sledovaného týmu byly otevřené poznámkám hráček a nebály se zapojit do jejich běžných aktivit (například pomoci s mantinely, sbírat míčky), ale když bylo třeba, daly jasně najevo, kdo má hlavní slovo: „*Trenérka vysvětluje další cvičení. Nina k tomu dodává, ať při tom pak sledují golmanku. Trenérka: 'Na tu se můžete vyprdnout.'*“ (terénní poznámky, 29.1.2013)

Od socioemočního vůdce se očekávají jiné schopnosti - především orientace na aktéry a vcítění se do jejich osobností a problémů (Novotná, 2010, s. 38). I tady ale často zasahovaly samotné trenérky.

Nový trenér svolává holky. Než všechny přijdou, zeptá se Viktorie Krescencie: 'Co to máš za omotávku? [na držadle florbalové hole] To nesmíme mít.'

Debora: 'To by se sponzorovi nelíbilo.'

Ještě chvíli to komentují a trenér začíná vysvětlovat cvičení. Krescencie najednou začne plakat, čehož si všimne trenérka, která předchází rozhovor neslyšela, protože něco vyřizovala. Hned bere Krescencii stranou (za mnou na lavičku), kde se jí překvapeně, ale trpělivě, ptá, proč pláče: 'Co se děje? Něco doma? Nebo něco ve škole? Co je? Nebo něco ve florbale?' Podám týmové kapesníky, které leží vedle mě – trenérka je hbitě převezme a Krescencie s úsměvem poděkuje. Jakmile trenérka zjistí, o co šlo, vypadá klidněji. Řekne Krescencii: 'Vyprdni se na to, o nic nejde. Jako je to tak, že to nesmíte na zápas mít, ale nic si z toho nedělej, prosímtě.'

(terénní poznámky, 11.1.2013)

Pokud se některé z hráček během tréninku nedařilo a bylo na ní znát, že jí to vadí, tak taky zasáhla trenérka: „*Střídat jdou fialové, Elena: 'Já jako dylina to dám!' Trenérka: 'Nevztekej se na sebe, stačilo se snížit. Myslelas to dobře.'*“ (terénní poznámky, 15.2.2013) Stejně to bylo i v zápasech: „*Elenině lajně se moc nepovedlo střídání. Elena: 'Co to bylo?' , zlostně plácne rukou do dřevěného obložení. Trenérka: 'V klidu.' a jde za ní na její místo, kde k ní ještě chvílku mluví, dokud nevypadá Elena klidně a opět i soustředěně na hru.*“ (terénní poznámky, 17.2.2013) Obě trenérky po celou dobu výzkumu hráčky chválily a podporovaly. Aniž by znaly téma mého výzkumu, na jednom z prvních tréninků trenérka hodnotila jedno neformální setkání. „*Trenérka: 'Chtěla bych vám něco říct, ale protože nejsem moc dobrý řečník, řeknu to tak, jak to řeknu. Já začala mít ten florbal ráda proto, že to je kolektivní sport. Ale včera mi to tak nepřišlo. Zatímco u jednoho stolu seděly holky na sobě pomalu ve dvou řadách, tak u druhého seděly jen tři. Jako je to vaše věc. Ale zamyslete se nad tím.'*“ (terénní poznámky, 20.12.2013) Důležitost socioemočního vůdce pro mnou zkoumaný tým mi potvrdila mimo jiné v neformálním rozhovoru Klaudie, když mluvila o trenérech reprezentace: „*Chlapi možná ne, ale holky potřebují mít s trenérem nějaký vztah; aby o nich věděl. Třeba aspoň aby řekl: 'O tobě vím, ty si dobrá.'*“ (terénní poznámky, 26.3.2013)

Aby se skupině dařilo naplňovat její skupinové potřeby, je třeba ji vést ke skupinové kohezi (což má na starost socioemoční vůdce) a ke skupinové konformitě (tím se zabývá úkolový vůdce). V praxi ale nejsou koheze a konformita striktně odděleny, a proto jsou v každé vůdcovské pozici očekávání orientovaná ke skupinové kohezi i ke skupinové konformitě (Novotná, 2010, s. 51-52). Ve sledovaném týmu hlavní trenérka umě zastává obě dimenze vůdcovské pozice. Kromě toho je i zdatným organizátorem, dokončovatelem a pokud je třeba, dokáže odlehčit vypjatou situaci. Samozřejmě také zajišťuje dobré vztahy své sociální skupiny s aktéry externího prostředí. Přesto však tyto dvě naposledy jmenované pozice dokáží vykonávat (a většinou také vykonávají) některé hráčky.

Kapitánka zkoumaného týmu má na starost především komunikaci s „externím prostředím“ – s rozhodčími, soupeři a při děkování i s diváky. Kromě toho se projevovala také jako socioemoční vůdce, který má při zápasech důležité slovo: hecuje tým, dbá na dodržování týmových rituálů a snaží se o to, aby v týmu fungovala komunikace, a to i mimo zápasy. Právě ona vedla důležitou březnovou debatu, kde se probíralo rozdělení hráček na dvě skupiny kvůli reprezentaci, hudba při trénincích, přílišné opakování zadání cvičení a jiné. Diskuze, orientovaná na dění ve skupině, přispívá k soudržnosti skupiny – když se totiž skupina zabývá sama sebou, zvyšuje se množství a intenzita interpersonálních komunikací, čímž se posiluje koheze skupiny (Yalom, 1970, 1975 podle Kožnar, 1992, s. 140). Při

zápasech play-off měla kapitánka často k ostatním hráčkám před i po utkáních řeč, ve které zhodnotila situaci a hráčky motivovala k dalším výkonům. Dále v týmu funguje i v pozici skupinového kritika, který si na trénincích nenechává připomínky pro sebe. Tím někdy vytvářenou sociální kohezi naruší, ale předchází tak potencionální kritice z externího prostředí skupiny (Novotná, 2010, s. 37). Před soupeře a diváky pak tým vstupuje jako jednotný.

6. Symbolické projevy

Mezi prvky, stmelující sociální skupinu, patří skupinové symboly. Jedná se například o písně, vlajky, pořekadla, znaky, oblečení, účesy, rituály atd. (Novotná, 2010, s. 26). Ve zkoumaném týmu patří mezi symbolické projevy pokřik, rituály, týmové soupravy a dresy a logo týmu.

6.1. Pokřik

Ve florbale má každý tým svůj pokřik. Diváci jej mohou slyšet těsně před začátkem zápasu, kdy se aktéři každého týmu sejdou právě kvůli pokřiku kolem své branky. Některé týmy si pokřik během zápasu ještě několikrát zopakují, i když většinou už na jiných místech. Zkoumaný tým provádí pokřik vždy před zápasem (u branky, po krátké motivační řeči kapitánky), před každou další třetinou a případně i prodloužením (tehdy se odehrává pokřik na střídačce) a po time-outu, pokud jej některý z týmů během zápasu využil (také na střídačce). Kromě toho probíhá pokřik po některých významných gólech v utkání na hrací ploše.

Zaznamenala jsem, že pokřik se ve zkoumaném týmu odehrává v každém zápase, tedy i při utkání NFL či přátelských utkáních, které nejsou tak důležité jako ligové zápasy. Většinou na pokřik upozorní kapitánka, ale pokud tam není, připomene jej někdo jiný. „*Během přestávky se řeší taktika. Poté dá Krescencie ruku před sebe jako při pokřiku. Ostatní holky dají ruce na její ruku a zakřičí pokřik.*“ (terénní poznámky, 20.2.2013)

Součástí pokřiku zkoumaného týmu je „Héééj!“⁹, které se objevuje i v týmových rituálech.

6.2. Rituály

Rituály přispívají ke vnímané kohezi, protože v jedinci vyvolávají pocit sounáležitosti se skupinou a on si tak je vědom svého závazku vůči ní (Bollen, Hoyle, 1990 podle Novotná, 2010, s. 34). Ve zkoumaném týmu se rituály týkají především dne zápasu a je jich hned několik.

⁹ Záměrně neuvádím celý pokřik zkoumaného týmu, abych neprozradila jeho identitu.

Prvním z nich je společná procházka před zápasem (hráčky mají sraz hodinu a půl před začátkem zápasu). Během této procházky dochází k několika dalším rituálům, které se obměňují v závislosti na důležitosti a místu utkání. Při důležitých zápasech mimo domácí halu si hráčky plácnou s dopravní značkou, odkud se pak také vydají zpět k hale. Při domácích utkáních hráčky místo plácnutí se značkou obcházejí kanál – vždy ten samý, který tak slouží i jako pomocný bod, aby věděly, kde už se mají otočit a vydat se zpět. Vždy při příchodu zpět k hale si hráčky opět plácají. Nina si stoupne zády k hale, za ní Viktorie, která si s ní ještě před tím plácne. S nimi si pak postupně každá z dalších hráček také plácne a poté se zařadí za ně, aby si mohla plácnout s dalšími, které do haly teprve vstupují. Při každém plácnutí se ozve „Héj!“.

Ještě než se převléknou do dresů, vyráží v týmových teplákových soupravách na procházku. První jde kapitánka, která určuje cestu, ostatní jdou za ní. Patricie má sluchátka s hudbou a soustředěný výraz, většina jen v tichosti jde. Já jdu vedle Liany a Violety. Říkají, že takhle chodí před každým zápasem a že dnes to po delší cestě autem [hrálo se mimo Prahu] vyloženě přijde vhod. Kapitánka se vepředu rozhlíží a říká, že to už asi stačí. Hráčky se seřadí za sebe a každá si plácne s dopravní značkou. Cestou k hale se mě Liana ptá, jak mi jde práce a bavíme se i s Violetou o škole. U vstupu do haly se holky zase seřadí do fronty. Uvnitř haly už stojí Nina, která si se všemi příchozími plácne. S každým dalším plácnutím se ozývá jen „Héj!“, takže chodbou se nese „Héj, héj, héj, héj...“. Vcházím jako poslední a s menším odstupem, abych rituál nenarušila, ale Nina si mě všimne a se smíchem a slovy 'naše psycholožka' si plácne i se mnou.

(terénní poznámky, 31.1.2013)

Ještě před začátkem utkání se jdou hráčky převléci do týmových dresů a poté se přesunou na hrací plochu, kde se hodinu před zápasem rozcvičují. Další rituály se odehrávají v následujícím sledu:

Stejně jako při trénincích je často slyšet vzájemné chválení, ale výrazy ve tvářích hráček jsou více vážné. Na konci některých cvičení si celý tým opět plácne. Zhruba deset minut před začátkem zápasu se všechny hráčky spolu s trenérkami odeberou do šatny, kde probíhá týmová porada. Při té se zopakuje plánovaná herní taktika, herní lajny a trenérky hráčky slovně povzbudí. Při odchodu ze šatny si hráčky opět plácají s rytmickým „Héj!“, které doprovází každé plácnutí. Poté se oba týmy seřadí u herní plochy a jakmile je vyzve komentátor, vběhnou na plochu, kde se seřadí vedle sebe a naproti divákům. Jakmile komentátor představí týmy a rozhodčí utkání, každý tým má ještě chvíli na svůj pokřik. Zkoumaný tým jde na pokřik k brance a po něm hráčky vyběhnou sprintem na polovinu hřiště, zatímco golmanky si stoupnou za sebe kousek od branky a začnou mávat rukou, jako by stopovaly. Hráčky se seřadí na vzdálenějším kraji půlící čáry a běží si s golmankami plácnout. Pak jdou na střídačku, kde si sedají a podávají si věci (např. lahve s pitím, kapesníky). Mezitím je Elvíra

ještě všechny obchází a plácá si s nimi. Komentátor začne hlásit začínající lajny utkání. Když hlásí hráčky pozorovaného týmu, hráčky rytmicky tleskají a ty, které běží na plochu, si plácají se svou golmankou i mezi sebou. Pak ještě všechny, které jsou na střídačce, obejde s plácnutím Nina.

(terénní poznámky, 17.2.2013)

Jako rituál lze chápat i situace po vstřeleném gólu. Tyto rituály se liší dle toho, o jak důležitý gól se jedná, ale vždy spočívají v plácnutí hráček.

Když se jedná o významný gól (například první vstřelený gól v utkání, případně po vstřelení rozhodujícího gólu v prodloužení atp.), má rituál podobu vběhnutí všech hráček týmu na hrací plochu, kde si mezitím lajna, která gól vstřelila, plácá. Jakmile se seběhnou, stoupnou si do kruhu a zakřičí týmový pokřik. *„Elena dala gól a plácá si s dalšími hráčkami své lajny. I ty, které seděly, vybíhají nadšeně na hřiště, kde vytvoří hlouček a zakřičí si pokřik.“* (terénní poznámky, 27.1.2013)

Když gól není až tak významný (další góly v utkání, pakliže zkoumaný tým vede), už nevbíhají na hřiště všechny, ale probíhá to následovně: *„Liana dá gól, její lajna si s ní na hřišti plácne a společně jdou ke střídačce, kde už všechny hráčky stojí srovnané za sebou, aby si s nimi plácly. Ta, co dala gól, jde ke střídačce první.“* (terénní poznámky, 27.1.2013)

Po každé přestávce či time-outu vždy následuje týmový pokřik a kromě toho si po přestávkách lajna, která jde do hry a už stojí na herní ploše, *„dá čepele hokejek k sobě a až pak jdou na svá místa v hřišti“*. (terénní poznámky, 17.2.2013) Mezitím zase některá z hráček obejde střídačku a plácne si s ostatními jako před zápasem. *„Ke konci druhé přestávky Elvíra zakřičí: 'Podmě to vodjezdit!' Pak dají pokřik a Elvíra ještě obejde celou střídačku s plácnutím.“* (terénní poznámky, 7.4.2013)

6.3. Týmové oblečení a logo

Symbolické projevy mohou být i materiální. Ve zkoumaném týmu patří mezi materiální symbolické projevy logo týmu, sportovní soupravy a dresy. Toto logo a oblečení manifestuje přináležitost k týmu a právě homogenita členů dle jejich identifikačních znaků zvyšuje kohezi (Bennett, 1991 podle Novotná, 2010).

Každý tým má své logo, kterým se označuje - má jej vždy alespoň na dresech a internetových stránkách. Hráčky zkoumaného týmu mají své logo i na sportovních soupravách, které dostávají od sponzorů a mnoho je nosí běžně na tréninky. Celý tým tyto

soupravy obléká v den zápasu - před zápasem vyráží všechny hráčky na procházku právě v těchto soupravách. Na samotný zápas oblékají dresy s týmovým logem a při domácích utkáních se týmové logo objevuje i na vlajkách, které se rozvěšují před zápasem za střídačky a stolek pořadatelů, a některých mantinelech, které patří zkoumanému týmu. Věrní fanoušci chodí na veškerá utkání s vlajkami a v tričkách, ozdobených právě tímto týmovým logem.

Během mého výzkumu byla týmovým logem označena také šatna hráček v domácí hale. Tato šatna je jen výjimečně k dispozici někomu jinému - pouze pokud se v hale pořádají turnaje ve futsale atp., kterých se účastní hodně týmů a je potřeba každá šatna. Při florbalových utkáních je však šatna pouze zkoumaného týmu. Společně s touto šatnou je i domácí hala zabírána pomocí symbolický kroků zkoumaným týmem pro sebe. Domácí hala zkoumaného týmu je domácí i pro mužský tým jiného oddílu a po dobu výzkumu měly v hale oba týmy každý svůj banner, na němž bylo vyfotografováno několik členů týmů a zkoumaný tým měl navíc v hale i banner, na němž byl vyfocený celý tým v jedné z minulých sezón.

Za trenérkou přijde nějaký pán. Ona jen svolá hráčky a řekne jim, ať ho chvílku vnímají. Pán říká, že jim dělá banner do velké šatny. Ozve se hromadně 'Jééé!' Ptá se, zda chtějí jen logo nebo i něco pod to. Sanda řekne: 'Héééj!' A Viktorie: 'Jó! Normálně: Héééj!' Tak se dohodnou s ostatními a pán ještě řeší banner, co je v hale - že by to chtělo novou týmovou fotku, protože jich tam už tak polovina nehraje. Debora se zasměje: 'Spíš tu zůstaly tak čtyři.' Rozalinda vypadá při zmínce o novém focení nadšeně a i ostatní souhlasí. Pak řeší ještě umístění banneru a trénink pokračuje dál.

(terénní poznámky, 15.2.2013)

Hala je díky těmto označením a tomu, že v ní tým celou sezonu pravidelně trénuje, chápána jako jeho prostor. Na utkáních v hale, kde tým i celou sezonu trénuje, je výhodné, že jsou hráčky zvyklé na povrch, na kterém se zápas hraje; mohou si vybrat hudbu, která hraje při rozcvičení, o přestávkách a při přerušení hry; mají svou šatnu, na kterou jsou zvyklé, a hala je ozdobena jejich bannery. A vlastní teritorium vytváří pocit sounáležitosti.

Že je hala chápána jako jejich prostor, dokládá například i situace, když měl ženský tým oddílu, jehož mužský tým má halu jako domácí, mít zápas ve stejnou dobu jako zkoumaný tým - hráčky na tréninku řešily, zda budou mít v hracím čase přednost ony nebo druhý tým. „Trenérka tyto pochybnosti rázně utne: 'To mě nezajímá, to je naše hala!'“ (terénní poznámky, 21.2.2013) Zápas pozorovaného týmu se pak opravdu odehrál v požadovaném čase.

7. „Nepřítel“

Pro posílení sociální skupiny je žádoucí nějaká „nepřátelská“ sociální skupina či jednotlivec, případně alespoň obraz nepřítele (Novotná, 2010, s. 77). Negativní spojenectví - spojenectví proti něčemu nebo někomu, v personifikované podobě tedy proti „nepříteli“ - totiž zvyšuje skupinovou kohezi (Novotná, 2010, s. 61). Někdy ale stačí jen vyvolání představy „nepřítele“, a tak je „nepřítel“ aktivně vytvářen, aby bylo proti komu se sjednotit.

Primárním „nepřítelem“ jsou soupeřky. Byť se některé z hráček přátelí i s hráčkami jiných týmů, jsou při vzájemných utkání všechny hráčky druhého týmu vnímány až do závěrečného hvizdu jako „nepřátelé“, protože oba týmy se snaží vyhrát a získat tak body pro svůj tým. Toto „nepřátelství“ se projevuje větším emočním napětím a urážkami soupeřek. A právě vědomí společně prožitých emocí zvyšuje a posiluje kohezi skupiny (Schánilcová, 1977 podle Kožnar, 1992). „*Kousek od střídačky zfaulují Křišťanu, která se ze země zvedne se slovy: 'Ty si čubka...' Celá střídačka se začne smát.*“ (terénní poznámky, 27.1.2013) Při důležitých zápasech podléhají emočnímu napětí mnohdy i trenérky, jako například když trenérka reagovala na faul protihráčky: „*Trenérka: 'To je fracek! Já se musím uklidnit... Bych ji prohodila sklem...'*“ (terénní poznámky, 30.3.2013) Společné nepřátelství, podporované fauly protihráček, tedy zkoumaný tým stmeluje. „*Faul na Viktorii, rozhodčí ukazuje dvouminutový trest pro soupeřku. Debora se rozčiluje: 'Ta není normální, ta vyloučená holka!'*“ (terénní poznámky, 17.2.2013) Pokud došlo ke zranění některé z hráček zkoumaného týmu, byly reakce ještě emotivnější.

Adalbertýna [golmanka, která byla zraněna při play-off v minulém zápase s týmem Modrých]:

Čau, mám další zprávu k nasrání :) mám palec jako vídeňskou klobásu. Dobrý je, že není zlomenej, ale v příštích dnech budu spíš psychická podpora, a dál se uvidí ;) Prosím v sobotu ukamenujte tým Modrých :-)

Debora: Děláš si prdel??? Tak jako jestli někdo nešlápnete oběma jejich golmankám na hlavu tak se o to postarám já!

Klementýna: No já se přidávám.. nedošlapnu vubec na to koleno..už mi natéká...zítra jdu k doktorovi. ale myslím, že pro mě je to konec sezóny, takže budu určitě jen psychická podpora..

Josefína: ach jooo... štvete mě, obě! ale o to víc do toho dáme a vyhraje to pro vás!!!

Krescencie: holčičky to nee Tak aspon já mám dobrou zprávu...mně dala pani doktorka na kozy framikoin a za týden jdu na kontrolu, takže je tam za Vás klidně položim!!!

Klementýna: to doufám! musíte! budu podporovat a držet palečky aspoň

Elvíra: Hrajeme za vás!!! A violete pomuzem at vychyta nulu!!! Jeden TYM jeden CIL!!!

Klementýna: tak se mi to líbí!

Trenérka: já ty modrý tak nesnáším !!!!

(Zdroj: facebooková skupina týmu, 10.4.2013)

Roli „nepřátel“ však někdy zastávají i rozhodčí. V každém pozorovaném zápase se hráčky ozvaly, pokud rozhodčí nepískal faul na jejich spoluhráčku nebo na ně samotné. „Když faulují střílející hráčku, ostatní na střídačce křičí: 'Hej!'“ (terénní poznámky, 13.1.2013) Pokud se tato situace během zápasu opakovala, ozývala se i sprostá slova. „Zase faul na Elenu, ale nikdo nepíská. Když jde Elena na střídačku, kroučí hlavou: 'To je čurák prostě.' Napije se a plácne si se svou lajnou. Pak jde s úsměvem ke mně: 'Napiš: Rozhodčí je čurák.' Zasměju se: 'To už mám.'“ (terénní poznámky, 13.1.2013)

8. Starostlivost

Ve zkoumaném týmu jsem zaznamenala důvěrnost interakcí a vzájemnou starostlivost mezi členy týmu. Důvěrnost interakcí mezi členy skupiny patří ke znakům soudržné sociální skupiny (Bennet, 1991 podle Novotná, 2010) a skupinová soudržnost vzrůstá tím více, čím intenzivněji se o sebe členové skupiny zajímají (Goldstein, Heller, Sechrest, 1966 podle Kožnar, 1992). Kromě důvěrnosti se skupinová koheze projevuje vzájemným akceptováním, porozuměním a poskytováním vzájemné podpory (Kožnar, 1992, s. 135).

Jakmile se některá z hráček objevila na tréninku po zranění či nemoci, ostatní se ptaly, jak jí je a snažily se projevit soucit. Tak to bylo i pokud došlo k nějakému zranění během zápasu.

Během cvičení si najednou jde Klementýna sednout stranou. Některé hráčky se jí ptají, zda je v pořádku a Melinda jde k lavičkám, kde má Klementýna mikinu. Jakmile najde její mikinu, jde s ní ke Klementýně a položí ji Klementýně opatrně přes ramena.

(terénní poznámky, 14.12.2012)

Ošklivý faul na Klementýnu, která jde hned střídat a sedá si za střídačku. Fyzioterapeutka za ní hned přiběhne s lékárníčkou a dává jí na to kelen [chladící sprej k lokálnímu znecitlivění zranění jako jsou pohmožděniny, výrony atp.]. Kromě holek, které tu sedí hned u toho, se přijde z druhého konce střídačky zeptat také Josefína, zda je v pořádku, a pak přijde i Liana.

(terénní poznámky, 6.4.2013)

Podobné situace se opakovaly často a v různých variacích - kdykoliv některé z hráček něco bylo anebo třeba jen byla nezvykle zamlklá, ostatní se jí ptaly, zda je v pořádku.

Holky nesou rozlišováký.

Sandra: 'Patricie, co ti je?'

Patricie: 'Něk mi není dobře.'

Sandra se zatváří soucitně: 'Tak snad to bude brzo dobrý.'

(terénní poznámky, 21.12.2013)

Vzhledem k tomu, že se starostlivost a důvěrnost interakcí neobjevovala jen při zápasech nebo jen kolem klíčových hráček, domnívám se, že to nebylo jen kvůli obavám, zda bude hráčka v pořádku na důležitý zápas. Některá gesta navíc nebyla pro výkon týmu nijak

důležitá.

Ted' sedí žluté. Debora je pochválení a začne se s Krescencií bavit o jídle. Krescencie říká, co si před tréninkem uvařila a kde výhodně koupila kuřecí maso. Debora si uvědomí, že ona se před tréninkem najíst zapoměla, ale baví se dál. Na hřišti se jdou zkoušet přesilovky, takže ke žlutým na střídačku přibude ještě Viktorie.

Viktorie: 'O čem je řeč?'

Debora jí zandá na zádech čouhající cedulku od rozliše a odpoví: 'O jídle.'

(terénní poznámky, 15.2.2013)

Adalbertýna sleduje hru a Krescencie, která kolem ní prochází, ji jen tak pohladí po hlavě.

(terénní poznámky, 22.1.2013)

Holky, co sedí na střídačce se baví o taktice. Eržika si všimne, že Nině spadla řasa na tvář a opatrně jí ji sundá. Řekne Nině, at' si něco přeje, a pak začnou řešit, zda by si něco nemohla přát Eržika. Dojdou ale k tomu, že když je to Ninina řasa, tak by se stejně splnilo Ninino přání.

(terénní poznámky, 20.2.2013)

Ke skupinové sounáležitosti může docházet tím, že každý člen skupiny cítí, že je důležitý (Chovancová, Vavrošová, 1970 podle Kožnar, 1992). A právě nezištná vzájemná starost v hráčkách vyvolává pocit sounáležitosti se skupinou, což přispívá ke vnímané sociální kohezi.

9. Tělesnost

9.1. Plácnutí

Jedním z významných projevů, s nímž jsem se při výzkumu setkala, bylo vzájemné plácnutí dlaní. Toto plácnutí se objevuje v nejrůznějších situacích, nejčastěji v rámci rituálů - při procházce před zápasem, při rozcvičení před zápasem, při nástupu první lajny na hrací plochu, po gólech, po zápase.

Plácnutí dlaní se však neomezuje pouze na tyto situace, ale užívá se také například jako způsob vyjádření uznání či poděkování v situaci, kdy se hráčkám vydaří herní akce.

Po přihrávce, ze které téměř dají gól [Josefína nahrála Patricii], přijde pak Patricie na střídače za Josefínou: 'Hezky.' A plácnou si.

(terénní poznámky, 31.1.2013)

Zároveň se však stejný akt odehrává i při zcela opačných situacích, například když prohrávají, dostanou gól nebo se některé z hráček nedaří.

Dostanou gól, Adalbertýna [golmanka] se jde na střídačku napít, několik holek si s ní během toho plácne.

(terénní poznámky, 31.1.2013)

V takových situacích pak plácnutí slouží jako povzbuzení a vyjádření podpory.

Plácnutí se ale děje i v situacích, v nichž hráčky nejsou ani úspěšné ani neúspěšné.

Trenérka jde za Deborou a říká jí taktiku, ta kývá. Pak jde Debora za Patricií, také jí řekne onu taktiku a plácnou si. Pak to ještě řekne Melise a plácnou si všechny tři.

(terénní poznámky, 31.1.2013)

V takových případech je plácnutí vyjádřením sdíleného cíle, prostředkem, který má hráčky vyhecovat k maximálnímu výkonu.

Je tedy vidět, že přestože forma je stejná, má plácnutí ve zkoumaném týmu v různých kontextech různé významy. Může vyjadřovat uznání stejně jako povzbuzení, poděkování

stejně jako podporu.

9.2. Sdílené útrapy

Druhou formou tělesnosti, mající vliv na skupinovou kohezi, jsou sdílené útrapy. Jak ukázal Turner (2004) na příkladu *communitas*, právě sdílené útrapy, které se objevují v rámci liminaroty například v podobě zkoušek hrubě fyziologické povahy, významně posilují pocit sounáležitosti (Turner, 2004, s. 103).

Ve zkoumaném týmu souvisejí sdílené útrapy především s náročnými cvičeními, která připravují hráčkám kondiční trenéři. Během těchto cvičení hráčky drží při sobě a vzájemně se povzbuzují. Tím, že kondiční trenér zastává roli „nepřítele“ a mají svůj hněv na koho zaměřit, vytváří sdílené útrapy mezi hráčkami společenství.

Holky se jdou po cvičení napít. Už z dálky slyším, jak Viktorie říká ostatním: 'Tak mi to připadá – jste unavený, tak si dejte ještě.' Otočí se na trenéra: 'Proč se nás ptáš, jestli jsme unavený, když pak jedem dál?'

Trenér: 'Protože mě to zajímá.' Usměje se, ale Viktorie se tváří dál nespokojeně.

(terénní poznámky, 11.1.2013)

Viktorie jde za mnou a říká, ať dojdu za trenérkou, ať to vezme [převezme trénink], že to je dost a že on [kondiční trenér] si to asi neuvědomuje. 'Jako sice ještě můžem, ale nebudeme moct příští tejdén. Se říkalo, že uberem.'

(terénní poznámky, 5.3.2013)

Tyto útrapy však hráčky stmelují i v dlouhodobé perspektivě. To se mimo jiné projevuje i verbalizací prožitých útrap, kdy si na dalších trénincích hráčky vzájemně popisovaly, co koho bolí.

Holky se baví o tom, co je po úterním tréninku všechno bolí. Kolem toporně projde Křišťana a holky se začnou její chůzi smát. Ta se s úsměvem dívá: 'Já jsem něco řekla?' a pak začne vyprávět, jak měla vyjít po tom tréninku do třetího patra. Nina říká, že jí bolejí akorát stehna, jinak celkem dobrý.

(terénní poznámky, 21.2.2013)

Mezi sdílené útrapy pak patří i teplotní podmínky na trénincích. V zimě je ve velké sportovní hale chladno, tím spíše, že hráčky trénují pouze v šortkách a většina i v tričkách s

krátkým rukávem.

Všechny jsou dnes zmrzlé, protože je tu chladno. Některé se o tom baví a zimou se klepající Elvíra se mě ptá: 'Je tu zima, že jo?' 'Jojo.', kývám, byť já si v dlouhých kalhotách a svetru nemůžu tak stěžovat.

(terénní poznámky, 14.2.2013)

Naopak v létě je v uzavřené sportovní hale horko i divákovi, natož pak sportujícím aktérům.

Po prvním cvičení sedí několik hráček vyčerpaně na mantáku.

Viktorie si nepřítomně zpívá: 'Air condition, please...'

Melinda a Nina, které to slyšely, se zasmějí.

(terénní poznámky, 18.4.2013)

Sounáležitost tedy podporuje i společné přijímání bolesti a utrpení (Turner, 2004, s. 105-106). Ve zkoumaném týmu se sounáležitost, plynoucí ze společných útrap, objevuje často již během jejich prožívání (v případě náročných cvičení či nepříjemných teplotních podmínek na tréninku), ale projevuje se i v dlouhodobé perspektivě například verbalizací těchto útrap při dalších trénincích (v případě bolesti po náročných cvičeních).

10. Komunikace

Skupinovou jednotu podporuje, když členové skupiny sdílejí vlastní jazykové kódy. To oddělí skupinu od těch, kdo této komunikaci nerozumí (Leach, 1965, s. 32). Ve zkoumaném týmu jsou v komunikaci důležité především tyto prvky: vlastní jazykové kódy - přezdívky, ustálené výrazy; humor a vtipy; facebooková stránka týmu (přístupná pouze členům týmu).

10.1. Vlastní jazykové kódy

10.1.1. Přezdívky

Ve zkoumaném týmu mají hráčky i trenérky své přezdívky. Většina je odvozena od příjmení nebo křestních jmen, ale ne všechny. Navíc i ty odvozené od křestních jmen není snadné přiřadit správným osobám, protože některá jména se v týmu vyskytují vícekrát. Pokaždé, když jsem při rozhovoru s fanouškem nebo některým pořadatelem použila při mluvení o hráčkách přezdívky, nikdo nevěděl, o koho se jedná. Skutečně se tak potvrdilo, že kdo není v bližším kontaktu se skupinou, tak těmto „kódům“ nerozumí.

10.1.2. Ustálené výrazy

Kromě přezdívek se v týmu užívá několik frází, s kterými jsem se v daných souvislostech dosud nesetkala. Některá z těchto slovních spojení sice lidé mimo tým běžně neužívají, ale jejich význam se dá domyslet, například: „Poďte live.“¹⁰, „Dáme demo.“¹¹ nebo to, že svým mladším týmům v rámci oddílu říkají hráčky i trenérky „mlaďošky“. Při zápasech je běžné, když trenérka hráčce řekne: „Teď spočneš ty.“¹² nebo „Startuj!“¹³, což používají i samotné hráčky. Hráčky také mají speciální názvy pro standardní situace, aby mohly rychle reagovat a přitom soupeř nevěděl, jak budou rozehrávat.

¹⁰ Pojd'te už na to cvičení.

¹¹ Zkusíme si to cvičení nejprve pomalu, ale už v hřišti.

¹² Teď místo tebe bude chvíli hrát jiná hráčka.

¹³ Utíkej dopředu (k brance soupeřek).

10.2. Humor

Skupinovou kohezi posiluje také sdílený humor (Novotná, 2010, s.37). Ten je založen na společném porozumění konkrétním situacím, které jsou pro ne-členy nesrozumitelné. Objevuje se nejčastěji v souvislosti s hrou, kdy ostatní nějak komentují výkon jedné z hráček. V následující ukázce se hráčky baví tím, že trenérka řekla něco, co bylo všem jasné.

Josefína jde s balonkem k bráně a trenérka zakřičí: 'Ještě, ještě!'

Josefína dá gól a Violeta se zasměje: 'Ještě, že to ta tréňa řekla!'

Holky se zasmějí.

Když si pak plácá Josefína s Patricií, tak Patricie se smíchem: 'Ještě, ještě, ještě!'

Josefína: 'Já to věděla ale!'

Patricie: 'Tréňa má joystick.'

(terénní poznámky, 27.1.2013)

Humor slouží k navození uvolňující atmosféry, která se projevuje i častějším vzájemným oceňováním výkonů jednotlivých hráček. Humor se však používá také jako prostředek k uklidnění vznikajícího napětí, které by mohlo vést k nesoustředěnosti hráčky na celkový výkon. V další ukázce je patrný sdílený humor na základě společné zkušenosti – hráčky o trénincích a zápasech nemají pít coca colu, protože ta není k hydrataci při sportu vhodná.

Elena jde našťvaná střídat.

Debora: 'Eleno! Nerozčiluj se. Napij se coly.'

Elena se na ni podívá a obě se začnou smát.

(terénní poznámky, 13.1.2013)

Humoru využívaly i trenérky, když bylo třeba odlehčit situaci: „*Trenérka dává informace k důležitému utkání s neoblíbeným soupeřem. Poté dodá: 'Jo, takže si vezměte nějaký prášky na uklidnění. Já si je taky vezmu.'* Holky se začnou smát.“ (terénní poznámky, 29.1.2013)

Ve zkoumaném týmu je možné rozeznat také roli baviče, který odlehčuje vážné a konfliktní situace. Tuto roli na sebe nejčastěji brala Debora, ale samozřejmě i další hráčky dokázaly třeba i jen jednou větou rozesmát celý tým.

*Holky se jdou napít, skoro nemluví jak jsou zadýchané.
Trenér se ptá Řehořky, která u něj stojí nejbliž: 'V pohodě?'
Řehořka (zcela vážným tónem): 'Ne.'
Všichni se začneme smát.*

(terénní poznámky, 5.3.2013)

Navíc se hráčky nebály udělat si legraci i samy ze sebe: „*Elena si při otočce šlápne na kotník a spadne. Debora se hned začne smát a Elena se přidá.*“ (terénní poznámky, 26.2.2013)

10.3. Facebooková skupina

Důležitým komunikačním prostředkem je ve zkoumaném týmu uzavřená skupina na Facebooku. V ní jsou pouze hráčky a několik dalších osob, které úzce spolupracují s týmem. Byla jsem do této skupiny na čas přidána, abych viděla, co a jak se zde řeší. Facebook primárně slouží k předávání informací nutných k chodu týmu - nejčastěji k informování o změnách v časech a místech tréninku.

Ambrož: ČTVRTEČNÍ TRÉNINK od 18:30 do 20:00 v hale YX!

(2.1.2013)

Dále slouží také k domlouvání se na společných návštěvách regeneračního centra nebo na tom, kdo kdy půjde k týmové masérce.

Křišťana: chysta se dneska nekdo na rege nebo jsou vsichni fresh? :))

(10.4.2013)

Viktorie: Masaz ve čtvrtek. Kdo chcete?

(18.12.2012)

Na facebooku se také často oznamovalo, kdo co našel zapomenuté v šatně:

Viktorie: Mam neci rozcvicovací mikinu, vel 160..

(7.4.2013)

A samozřejmě facebook sloužil k tomu, aby hráčky informovaly ostatní o svých

aktuálních zraněních nebo probíhajících nemocech.

Elvíra: mám antibiotika na týden,takže se omlouvám [z tréninků]

(10.4.2013)

Facebook je však užíván také k udržování koheze skrze motivační a děkované vzkazy ostatním (od různých hráček), případně přání:

Elvíra: "Náš největší úspěch není v tom, že nepadneme, ale v tom, že vždy vstaneme, kdykoli padneme."... holky, jsem na nás pyšná!!!!!! tohle je ten TÝM, který si jde za svým CÍLEM a to SPOLEČNĚ!!!! DĚKUJI

Křišťana: asi vás miluju nebo co

Patricie: tohle je vono!!! takhle pokračujem!

Elena: C´mon girls !!!

Debora: Děkuji za dnešek ÚPLNĚ VŠEM!!! To je ten TÝM co znám. Opravdu! Pojdme do toho zase stejně. Prosím, pojdme konat a ne jen mluvit!!! Jsme TÝM!!!

Klaudie: Holky dnes ste hráli krásny florbal len tak ďalej

Melinda: Jedno srdce <3, jeden tým, jedna cesta, jeden cíl až do konce !!!

Serafína: Verila jsem v nas! A to taky zustane! Uz nam chybej jen dve vyhry a budem tam, kde jsme chtely byt :) díky za dnesni zapas!!!

Krescencie: Já jen poopravím Serafínu, chybí nám ještě 3 výhry abychom byli tam, kde chceme byt!

(7.4.2013)

Viktorie: Taky vsem preju krasne a hlavne pohodove Vanoce! Snad to vsichni zvladnem, kdyz se tak dlouhou dobu nevidime :D

1(24.12.2012)

11. Výjimečné situace

Během mého výzkumu nastaly také dvě neobvyklé konfliktní situace. Pokud mohou být ve skupině projeveny a zpracovány i nepříjemné situace, stává se skupina více soudržnou (Yalom, 1970 podle Kožnar, 1992).

První z těchto situací se týkala rozlišovacích dresů, které si hráčky berou na herní část tréninků. Jednotlivé lajny si mohou vybrat tyto dresy ve žluté, oranžové, modré nebo fialové barvě. Viktoriina lajna měla vždy fialové. Ale i ostatní lajny chtěly fialovou, což někdy vedlo ke konfliktům.

Jedna lajna si má vzít rozliše.

Melinda na Řehořku: 'Vem náký hezký.'

Řehořka ukáže na fialové, Nikodéma: 'Přesně!'

Vezmou si tedy fialové.

...

Jde se do hry, takže si už i ostatní lajny berou rozlišováký.

Elena: 'Jakou chceme barvu?'

Viktorie (kňouravě): 'Fialovou...'

Nina: 'To je jedno, tak vem modrý.'

Vemou si modré, ale Viktorie se tváří po zbytek tréninku nespokojeně.

(terénní poznámky, 29.1.2013)

Když se situace opakovala, Viktorie si svou nespokojenost nenechala pro sebe. Po tzv. latentní fázi konfliktu, kdy bylo napětí spíše vycit'ované, se tak konflikt vyjevil (Novotná, 2010, s. 60).

Holky si berou rozlišovací dresy. Ty, co měly na předchozí cvičení fialové (bylo potřeba odlišit jen jednu lajnu), je dávají zpět.

Viktorie se totiž zeptala: 'Co si to dovolujou?'

Elena: 'Tak je nech.'

Viktorie: 'To ne!'

Elena (na mě): 'Napiš si, že Viktorie chce fialové dresy.'

Já: 'To jsem si všimla.'

Pak se ptám jedné z holek, které fialové rozlišováký vrátily: 'Vy jste jim ty dresy daly?'

Liana pokrčí rameny: 'No... Viky musí mít fialové, jiné nechce.'

Já: 'A proč právě fialové?'

Sandra: 'Viky má prostě ráda fialovou.'

(terénní poznámky, 29.3.2013)

Poté jsem již neznamena, že by se jiné lajny snažily vzít si fialové rozlišovací dresy. Naopak. „*Dvě trojčlenné lajny si musí vzít rozliše. Sandra bere automaticky oranžové a podává je spoluhráčkám. Liana a Květa jdou k Řehořce, která je z jejich lajny u háčků s dresy nejdříve. Se smíchem předstírá, že chce vzít fialové. Liana: 'Ty radši neber, prosím tě, kdyby se pak šlo do hry.'*“ (terénní poznámky, 2.4.2013) Nebylo to ale tím, že by hráčky ztratily o fialové dresy zájem. Jakmile se náhodou dostaly do Viktoriiny lajny a oblékly fialový rozlišovací dres, měly radost. „*Když jsou pak nějaké změny v sestavách, Liana dostane fialový rozlišovák. Významně se na sebe podíváme a Liana z legrace udělá vítězné gesto jako by dala gól, načež já zvednu palec a obě se zasmějeme.*“ (terénní poznámky, 18.4.2013)

Konflikt byl tedy ze tří možných způsobů - vítězství (prosadí se dominantní aktér), kompromis (významní aktéři prosadí každý něco), integrace (nikdo neprosadí nic a výsledek je zcela nový) - vyřešen vítězstvím (Novotná, 2010, s. 62).

Druhá výjimečná situace se týkala hudby. Na prvních trénincích hudba puštěná nebyla, díky čemuž jsem si snáze uvědomila její přítomnost později. Kromě hodinové rozcvičování před zápasem tak začala doprovázet i tréninky, kde ji přehrával přenosný přehrávač na dálkové ovládání. Při rozcvičeních před domácími zápasy hudbu přehrávaly halové reproduktory, takže ji slyšeli i soupeři a diváci. Důležité je, že při trénincích a před zápasy nehrálo rádio, ale pozorovaným týmem speciálně vytvořený mix. Ostatní týmy měly při svých domácích utkáních jiný výběr písní. V pozorovaném týmu mohl do výběru přispět kdokoliv z týmu. Většina vybraných písní je žánrem elektro pop, například Icona Pop: I love it nebo Swedish House Mafia: Don't You Worry Child, což jsou písně s relativně rychlým tempem - přispívají tak k udržení tempa tréninku nebo rozcvičování.

Hráčky byly před každým zápasem nervózní, což bylo patrné hned při srazu před poradou, ale jakmile se šly při domácích utkáních rozcvičovat na herní plochu - kde už byla slyšet jimi vybraná hudba - zdály se klidnější a začaly si se svými oblíbenými písněmi prozpěvovat.¹⁴ Když hudba nebyla dostatečně nahlas, hráčky se hned ozvaly:

Debora volá na trenérku: 'Tréňo, dej to víc nahlas!'

Křišťana se přidává: 'Taková komorní atmosféra...'

Elena (z druhého konce hřiště): 'Ta hudba nejde víc nahlas?'

¹⁴ Pozorování, 13.1.2013.

(terénní poznámky, 31.3.2013)

Kromě toho hráčky oslavovaly hudbou vítězství: „*Po vyhraném zápase byla v šatně kromě radostných výkřiků slyšet opět hudba [stejně písně jako při trénincích].*“ (terénní poznámky, 31.1.2013) To, že se hráčky k těmto písním vztahují, může přispívat ke kohezi. Speciální mix písní pomáhá vytvářet vědomí skupinové identity, která je důsledkem určité míry skupinové koheze (Novotná, 2010, s. 46).

Hudba však může na tým působit i nekohezně, což se ukázalo v únoru, když došlo ke ztrátě dálkového ovládání k přehrávači. Pokud o ztrátě ještě někdo nevěděl, zjistil to při protahování se před tréninkem.

Trenérka: 'Jo a Patricie? Elvíra mi něco říkala...'

Debora (se smíchem): 'Bonzák.'

Trenérka: 'Že se ztratil ovladač k hudbě.'

(terénní poznámky, 21.2.2013)

Ztráta dálkového ovládání vedla na následných trénincích k novým reakcím, především u hráček. Trenérky hudbu v době mého pozorování nadále akceptovaly, na jednom tréninku dokonce „*trenérka zakřičí: 'Podťe se soustředit!' a dá hudbu víc nahlas.*“ (terénní poznámky, 22.2.2013) Na tom samém tréninku ale také „*trenérka vysvětlí cvičení a sleduje nejprve jednu polovinu hřiště. Na té druhé ale nevědí, jak začít, a přes hudbu je není slyšet. Nějak začnou, ale nevychází jim to, čehož si trenérka všimne a cvičení jim na ploše znovu v klidu vysvětlí.*“ (terénní poznámky, 22.2.2013) Kvůli nahlas hrající hudbě bylo na několika trénincích zavedeno, že trenérka zvedla na znamení pauzy ruku, aby nemusela překřikovat přehrávač. Jeden trénink se tak před každou pauzou ozývalo od hráček, které si toho všimly: „*Ruka! Ruka!*“, „*Zvedá ruku!*“ (terénní poznámky, 1.3.2013) Trenérky však proti hudbě nijak nevystupovaly. Že ale na trénincích může být hudba bez dálkového ovládání někomu na obtíž bylo patrné, pokud trenérky začaly vysvětlovat další cvičení, ale hudba hrála ještě chvíli nahlas - několik hráček (i když seděly v první řadě před trenérkou) vypadalo, že se snaží odezírat trenérce za rtů a soustředí se na každé slovo. Sandra poté trenérce řekla: „*Dokud tady nebude ovladač, tak tady ten magič prostě nechci (usměje se). Ty chceš vždycky něco říct a já tě neslyším.*“ (terénní poznámky, 22.2.2013)

Protože začalo být zřejmé, že několika hráčkám hudba vadí, došlo krátce po ztrátě dálkového ovládání k debatě na toto téma (na již zmíněné březnové schůzi).

Sandra říká, že je po práci unavená a během tréninku je pro ni těžké přepnout ze cvičení na to, když trenérka něco říká. Liana s ní souhlasí a Nina dodává, že ji 'dostává, když někdo řekne, ať přepnou písničku'. Patricie ale důrazně odpoví, že se to stalo jednou. Ještě chvíli si obě stojí za svým, než kapitánka uzavře toto téma tím, že pokud všichni souhlasí, tak dokud nebude dálkové ovládání, hudba na trénincích bude jen k rozcvičce, případně k notoricky známým cvičením.

(terénní poznámky, 1.3.2013)

Některé hráčky tedy hudbu chápaly jako něco, co ruší trénink. Hudba je ale tak významným prvkem tréninků, že hned na dalším tréninku si kondiční trenér všiml, že nehraje.

Trenér říká, že by to chtělo nějakou hudbu.

Elena (v legraci): 'My to máme zakázaný.'

Trenér (překvapeně): 'Jak zakázaný?'

Elena: 'Ne, my jsme se tak dohodly a teď jsme se zas dohodly jinak.'

Trenér: 'Na tohle hudba nevadí.'

(terénní poznámky, 5.3.2013)

I když byla vytvořena opatření, řešící velký hluk při vysvětlování teorie, hráčky nakonec hudbu při trénincích stejně vyžadovaly. Ty, které při týmové schůzi vystoupily proti hudbě (dokud nebude dálkové ovládání) nakonec v zájmu tréninků a shody v týmu ustoupily tomu, že při některých cvičeních hudba puštěná bude. Na kohezi se to nijak negativně neprojevalo - téma, že někomu hudba vadí, se po týmové schůzi už během mého výzkumu neobjevilo ani v dalších diskuzích, ani v poznámkách jednotlivých hráček. Tento konflikt byl tedy vyřešen kompromisem.

12. Závěr

Cílem mé práce bylo pomocí zúčastněného pozorování a neformálních rozhovorů zjistit, jak se ve zkoumaném ženském florbalovém týmu utváří a reprodukuje sociální koheze, a jaké faktory její utváření podporují nebo naopak narušují.

Symbolické projevy – pokřik, rituály, týmové oblečení i logo – přispívají ke skupinové kohezi, protože v hráčkách vyvolávají pocit sounáležitosti s týmem. Materiální symbolické projevy jsou pro kohezi ve zkoumaném týmu marginálnější, ale pokřik a rituály patří k prvkům, které na kohezi mají velký vliv a aktéři trvají na jejich provádění.

Skupinu stmeluje také existence „nepřítele“, který vystupuje primárně v podobě soupeřek. Protože tento jev kohezi ve zkoumaném týmu hodně ovlivňuje, mnohdy si jej zkoumaný tým aktivně vytváří (například v podobě rozhodčích a někdy i kondičních trenérů).

Vzájemná starostlivost a zájem o ostatní hráčky ovlivňují kohezi také pozitivně. I když si tohoto jevu možná nejsou aktérky zcela vědomy, považují jej pro skupinovou kohezi za důležitý, protože díky němu jsem se i já cítila být členem týmu.

Do tělesnosti spadající sdílené útrapy jsou nedílnou součástí sportovního týmu a dochází k nim v průběhu celé sezóny, takže mají dlouhodobý pozitivní vliv na kohezi skupiny. Projevem tělesnosti je také plácnutí. To, že je důležité i pro samotné aktéry, dokládá, že k plácnutí dochází v různých situacích.

Koheze skupiny je podporována i specifickými formami komunikace, ať už se jedná o vlastní jazykové kódy, specifický humor nebo facebookovou uzavřenou skupinu. To, že má tým vlastní výrazy, kterým ne-členové týmu nerozumí; že hráčky používají specifický humor; a že vlastní uzavřenou internetovou skupinu, kde se mimo praktických záležitostí vzájemně podporují, vytváří uzavřené komunikační prostředí, kterým se tým vymezuje vůči ne-členům.

Během výzkumu jsem byla svědkem také dvou specifických situací, které vedly ke konfliktu. Konflikt, vzniklý kvůli fialovým rozlišovacím dresům, byl řešen tak, že hráčky ustoupily dominantní aktérce. Protože se ale nejednalo o závažný problém, na kohezi to nemělo negativní dopad. Hudba na trénincích se po ztrátě dálkového ovládní stala zdrojem nepříjemných situací a během mého výzkumu byla vyřešena dohodou mezi hráčkami. I po skončení sezóny, kdy se k této otázce tým opět vrátil, byla řešena vzájemnou dohodou, byť s jiným výsledkem. Možnost řešení konfliktů v rámci skupiny, aniž by byl aktér ze skupiny vyloučen, podporuje skupinovou kohezi (Ploeger, 1972 podle Kožnar, 1992).

Na základě výzkumu se ukázalo, že pokud se hráčky vnímají jako marginalizované (v případě etnicity, příslušnosti k reprezentaci a někdy i herních lajn) nebo se projeví jejich rozdílné hodnoty či pomalejší porozumění, je koheze v týmu narušena a dochází ke vzniku podskupin. Toho, že vznik podskupin má potenciál narušit týmovou kohezi, si je zkoumaný tým vědom a snaží se tyto situace vyvažovat například tím, že vždy dodržuje týmové rituály; byť v případě důležitých zápasů bývá dočasně upřednostněn výkon. Oproti tomu existence podskupiny golmanek negativní vliv na týmovou kohezi nemá, protože na rozdíl od ostatních podskupin je tato podskupina vzniklá strukturně a tým se vnímá jako celek. Kromě podskupin ovlivňuje kohezi týmu také vedení – trenérky a kapitánka. Jak trenérky, tak kapitánka svým jednáním (snahy o řešení konfliktů, odlehčování vypjatých situací) týmovou kohezi podporují, ačkoliv kapitánka jako hráčka spadá i do podskupiny reprezentantek, a tudíž má potenciál kohezi narušovat.

Zkoumaný tým vyvíjí specifické strategie, aby udržoval vysokou míru koheze. Zároveň je patrná snaha o eliminaci prvků, které kohezi narušují. Ačkoliv v některých případech je kladen vyšší důraz na výkon na úkor koheze, děje se tak pouze ve specifických situacích, které souvisí s cílem, jehož chce tým dosáhnout.

13. Použité prameny a literatura

13.1. Knihy

- ANGROSINO, Michael. *Doing Ethnographic Observation Research*. Trowbridge: The Cromwell Press. 2007.
- ČECHÁK, V.; LINHART, J. *Sociologie sportu*. Praha: Olympia. 1986.
- DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum. 2002.
- FORSYTH, Donelson R. *Group dynamics*. 5. vydání. Belmont: Wadsworth. 2010.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál. 2005.
- HAYES, N. *Psychologie týmové práce: Strategie efektivního vedení týmu*. Praha: Portál. 2005.
- KOŽNAR, Jan. *Skupinová dynamika: Teorie a výzkum*. Praha: Karolinum. 1992.
- KRATOCHVÍL, S. *Skupinová psychoterapie v praxi*. Praha: Galén. 1995.
- MUSIL, J. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Praha: CESES. 2004.
- NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Academia. 1999.
- NOVOTNÁ, Eliška. *Sociologie sociálních skupin*. Praha: Grada Publishing. 2010.
- STRAUSS, A.; CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno, Boskovice: Sdružení Podané ruce, Albert. 1999.
- TURNER, Victor. *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press. 2004.

13.2. Internet

Etické směrnice České asociace pro sociální antropologii [online]. [cit. 2013-4-6].

Dostupný z WWW:

<http://www.casaonline.cz/wp-content/uploads/2009/12/Eticke_smernice_CASA.doc>

EZZEDDINE, P.; HEŘMANSKÝ, M.; NOVOTNÁ, H.; SEIDLOVÁ G.; ŠŤOVÍČKOVÁ, M.; VAŇKOVÁ, M. *Etika výzkumu* [online]. Nedatováno. [cit.

2013-4-6] Dostupný z WWW: <<http://moodle.fhs.cuni.cz/course/view.php?id=614>.>

HEŘMANSKÝ, Martin. *Kvalitativní analýza dat* [online]. 2009/2010. [cit. 2013-4-6]

Dostupný z WWW: <<http://moodle.fhs.cuni.cz/course/view.php?id=614>.>

HEŘMANSKÝ, Martin. *Pozorování při zkoumání sociálního prostředí* [online].

2009/2010. [cit. 2013-4-6] Dostupný z WWW:

<<http://moodle.fhs.cuni.cz/course/view.php?id=614>.>

CHENAIL, R. J. *Jak srovnat kvalitativní výzkum do latě?* [online]. Biograf. 1998. [cit.

2013-4-6] Dostupný z WWW: <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=1503>>

LEACH, Edmund R. *Culture and Social Cohesion: An Anthropologist's View.*

Daedalus: Science and Culture[online]. 1965. [cit. 2013-4-6] sv. 94, č. 1, s. 24-38.

Dostupný z WWW: <[http://www.jstor.org/discover/10.2307/20026894?](http://www.jstor.org/discover/10.2307/20026894?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21103191179727)

[uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21103191179727](http://www.jstor.org/discover/10.2307/20026894?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21103191179727)>